

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

№ 110
(17439)

2007 чылдың
СЕНТЯБРЬ 6,
четверг

Номерни парлалгаже
дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 18.00.
Садар өртээ 4 рубль.

Республикада онза байдалдың чурумун киирген

Сентябрь 2-де кежээ Кызыл кожуунун административтиг төвү — Каа-Хем суурнун чоогунга хову өртү хып үнгенин, чурттакчылыг суурга ооң чүгле 7 км четпээнин, тургустунуп келген байдалга дүүштүр Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.В. Кара-оол баштаан өрттү өжүрер талазы-биле оперативтиг штабты тургусканын эрткен үндүрүлгелеривиске дыңнаткан бис. Республиканың девискээринде эрткен каш хонуктарда 42 арга-арыг өрттери болуп турар, ооң ниити шөлү 2551 га.

Республикага онза байдалдар чурумун киирерин чугаалажып турган үеде Россияның ОБЯ-ның Сибирьде регионалдыг төвүнүң удуртукчузу Александр Глазунов Тывага келген.

Чаас чагбайн турары-биле өрттерни өжүрери берге байдалда, ынчангаш Чазак Даргазы Шолбан Кара-оол республиканың чурттакчыларына Кыйгырыгны үндүрген болгаш республикада онза байдалдың чурумун киирген.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.В.Кара-оолдун Тываның чурттакчы чонунга КЫЙГЫРЫЫ

Республиканың хүндүлүг чурттакчылары!

Тыва Республиканың Чазаа бөгүн Тыва Республиканың 1996 чылдың август 24-те хүлээп алганы «Чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни бойдустун онза хайхалаптарындан болгаш техногенниг байдалдардан камгалаарының дугайында» № 578 хоойлу-зунга үндезилеп, Тываның девискээринге онза байдалды киирериниң дугайында шиитпирни хүлээп алган. Сөөлгү беш хонуктарның дургузунда ниитизи-биле 1834 гектар шөлдүг 36 өрт өөскүп үнген. Ооң иштинде 300 га ажык шөлдүг ий өрт онза улуг хемчээлдиг деп санадыр. Өрттер Каа-Хем, Таңды, Тожу, Улуг-Хем, Бии-Хем болгаш Чеди-Хөл кожууннарның девискээринде хып турар. Арга-арыглардан аңгыда, хову-шөлдөр база өрттенип турар. Чурттакчылыг

черлерниң чанында девискээрлер база отка алыскан. Тываның арга-арыг ажыл-агыйына өрттерниң чедирген материалдыг когаралы 11 миллион ажык рубль түңнү тургузуп турар.

Тургустунган бо онза байдал шыңгыы болгаш шиитпирлиг хемчеглерни алырын негеп турар. Августун сөөлгү хүннеринде кайда-даа ыш бүргеттингенин боттарывыс көрүп тур бис.

Үр үениң дургузунда кургаг болгаш изиг агаарның уржуундан байдалнарыдаан, чоокку хүннерде чаас чаарын синоптиктер аазавайн турарлар. Өрттерниң өөскөөн чылдагаанында кижилерниң салдары бар дээрзи барымдаалыг. Оларның от-биле оваарымча чок болган ужурундан, өрттер өөскүп үнген, бойдуска, көдээ ажыл-агыйга эгиттинмес когаралды олар чедирген. Ооң-биле кады кижилер-

ниң кадыына болгаш амы-тынынга айыылдыг байдал тургустунуп келген.

Тываның бүгү чурттакчыларына дилээм мындыг: республикада онза байдалды кииргенинге кичээнгеилги бооп көрүңер. Арга-арыгже дыштаныры база кат, мөөгү чыыры-биле үнүүшкүннерни кызыгаарлап көрүңер. Безин чадаарда, хову-шөлче оваарымча чок октаттыган таакпыдан өрт өөскүп үнер болгай. Бо бүгүнү утпас ужурулг бис!

Амгы бо өрттерниң байдалы кончуг нарын бооп турар. Өртке удур сайзыраңгай техникалыг Европа чурттары безин от айылынга күш четпейн тур. Бөгүнде бисте өрт өжүреринге ажыглар күштүг авиация чок. Ынчангаш ко-

жавыста регионнардан өрт өжүрер техниканы, күштү дуза кадары-биле дилээр болу берген бис.

Кожууннар болгаш сумулар удуртукчуларындан дилээм мындыг: амгы байдалдарда чурттакчы чонунарның айыыл чок чоруу силерниң талаардан дээштиг хемчеглерни чогуур үезинде ап чорударыңардан дорт хамааржыр дээрзин утпаңар!

Хүндүлүг чаңгыс чер-чурттугларым!

Кижү бүрүзү хамааты быжыг меделерди болгаш оваарымчалыг болур чорукту сагыырын диледим!

Бүгү демни каттыштырып тургаш, бистер өрт айылын доктаадып, кайгамчык байлак бойдузувусту, чонувусту от айылындан камгалап ап шыдаар бис дээрзинге бүзүрөп тур мен.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Хайгааралда алдынган

Республиканың өртке удур албанының дыңнатканы-биле, сентябрь 5-тиң медээзи-биле республиканың девискээринде 42 өрт демдеглеттинген, ооң ниити шөлү 2551 га (ооң иштинде 2366 га арга-арыг өрттери). Өрттерниң ийизин азы 77 га черниң өртүн өөскүр айыылын кызыгаарлаан. Чеди өрттү, ниити шөлү 720 га черниң өртүн өжүрген. Оларның аразындан Таңды кожуунга 300 га черниң, Тожуга 500 га черниң, Бии-Хемге 300 га черниң, Чал-Кежиге 300 га черниң улуг өрттерин өжүрген.

Өрттерни өжүрери-биле МИ-8 база МИ-26 вертолеттар база 412 кижү хаара туттунган. Оларның 192 эки туразы-биле өрт өжүреринге хаара туттунган хамаатар болуп турар.

Арга-хову өрттери Чеди-Хөл (162 га), Тожу (690 га, шупту арга-арыг өрттери), Таңды (633 га) кожууннарда хейү-биле болуп, дүвүренчиг байдалды тургузуп турар. Кызыл, Каа-Хем кожууннарда 4-4, а Улуг-Хем кожуунда 3 өрт болуп турар. Ынчангаш кайда-даа ыш. Ооң уржуундан Кызыл хоорайда безин агаар ышсыг болуп турарын кызылчылар бо хонуктарда эскерип турар. Республиканың өртке удур албанының дыңнатканы-биле, чон бо талазы-биле дүвүрел үндүрбес ужурулг, чүге дизе байдал хайгааралда алдынган.

Тере-Хөлге чедер

Россияның Федералдыг айыыл чок чорук албанының удуртукчузу Николай Патрушев Тывада албан ажылы-биле эвес ужуруп келген. Ону ол албанның улуг дужаалдыг кижилери үндүрүрү. Ол «Пор-Бажың» фондунун хайгаарал чөвүлелиниң кежигүнү болгаш, Тере-Хөлге чедип, ында бурунгу уйгур шивээде археологтуг казыышкын ажылдарын барып көөр сорулгалыг.

КЫДАТ КОМПАНИЯ ТЫВАНЫҢ ЭНЕРГЕТИКА

АЙТЫРЫЫН ШИИТПИРЛЕЖИР

2006 чылдың апрель 5-те аукционга 742,5 млн. рубльге Тожу кожууннун Кызыл-Таштыгның үнелиг, ховар металлдар рудазының чыдымын 25 чыл дургузунда ажыглар эргени ойнап алган «Лунсин» кыдат компания республиканың энергетика айтырыын шиитпирлежиринге белен болуп турар. Ол дугайында «Лунсин» КХН-ниң чиңгине директору Линь Жуйтен Тыва Республиканың Чазааның Даргазы-биле ужуражылга үезинде дыңнаткан. Компанияның баштыгы бо чылын кыдат тала тыва эртемденнерниң киржилгези-биле планнаттынып турар бүдүрүлгениң долгандыр хүрээлелге салдар чедирип болгу дег шинээн шинчилээрин премьерге дыңнаткан.

Аукционну Новосибирск хоорайда бүрүткеттинген кыдат компания ойнап алган, а ажылды Тывада бүрүткеттинген «Лунсин» компаниязы эгелээрин дээржи Жуйтен демдеглээн. 2008 чылда «Лунсин» даг-байлакшыдылга комбинатының тудуун эгелээринге белеткенип турар. Ооң бүдүрүкчү күжү 600 муң тонна, а эң-не идеп-

кейи-биле ажылдаар болза, 1 млн. тонна чедер бээрин компанияның даргазы чугаалаан. Ындыг байдалда бүгү үндүрүлгелерниң ниити түңү 1 млрд. рубль чедер.

Даг-байлакшыдылга комбинаттарын тудар арга-дуржулга «Лунсин» КХН-де бар. Оларның Сямь (КУР) ортулукта шак ыңдыг бир комбинатының ажылы-биле таныжар

кылдыр Тываның Чазааның Даргазын дээржи Жуйтен чалаан. Компанияның баштыгы экологтуг хоойлужудулганы шыңгыы сагыырының принципинче кичээнгеилни угландырган. Амгы үеде «Лунсин» Тоора-Хем суурга чедир автооруктуң септелгезин чоруда берген, ону олар 2007 чылдың ноябрьга чедир доозар сорулгалыг. Ажылдакчыларны тус черниң болгаш Россияның тускай эртемниглеринден тургузар ажыл база эгелей берген. Чээрби ажык кижү чугаалажышкынарны эрткен.

Тываның энергия талазы-биле кошкак арга-шинектиг туруп турары компанияга херек ужурулг энергия күчүзүн алыр арганы бербейн турар. Ынчангаш кыдат тала бо айтырыгны шиитпирлежиринге сонургалдыын илереткен. Шолбан Кара-оол энергияның чедишпес айтырыын шиитпирлептер

Экономика

Каа-Хем хөмүр-даш уургайының хөмүрүнге модульдуг чылыг электри станциязын тудар төлөвилелди кады акшаландырып болур арганы өөренип көөрүн кыдат талага сүмөлээ. Бо төлөвилелди Россияның Чазааның Баштыгының оралакчызы Дмитрий Медведев деткээ. Ол айтырыг Россия Федерациязының Президентизи Владимир Путин-биле Шолбан Кара-оолдун ужуражылгазының үезинде база көдөрүлгөн.

Тыва Республиканың Чазаанга болган албан езузунун ажыл-херекчи ужуражылгазынга Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчылары Сергей Тен, Шолбан Иргит, оралакчы Анатолий Дамба-Хуурак, Даштыкы экономиктиг харылзаалар талазы-биле агентилелдин директору Елена Кара-Сал база киришкен. Кыдат таладан чиңгине директорунуң дузалакчызы Чжу Цимин, «Лунсин» КХН-ниң ажылдакчызы Чэнь Кай олурушкан.

Дина ОЮН.

ТЫВАНЫ ДЕЛЕГЕЙ ЧУРТТАРЫНГА ТАНЫШТЫРЫП...

Бо хүннерде Тыва Республиканың найысылалы Кызыл хоорайда «Раша Тудей» азы «Россия бөгүн» деп телекомпанияның журналистери чедип келген ажилдап, сентябрь 4-тен 6-га чедир эртенгиниң 10 шактан кезээкиниң 20 шакка чедир ийи шак болгашла дорт эфирже үнүп, Европаның, Американың, Африканың, Австралияның англи дылдыг чурттарынче Тываны таныштырып, дамчыдылгаларны кылып турар. Телеканалды автономнуг коммерсиялыг эвес «ТВ-Новости» деп организация тургускан, тургузукчузу — Россияның кончуг улуг «РИА-Новости» деп информация агентилели болуп турар.

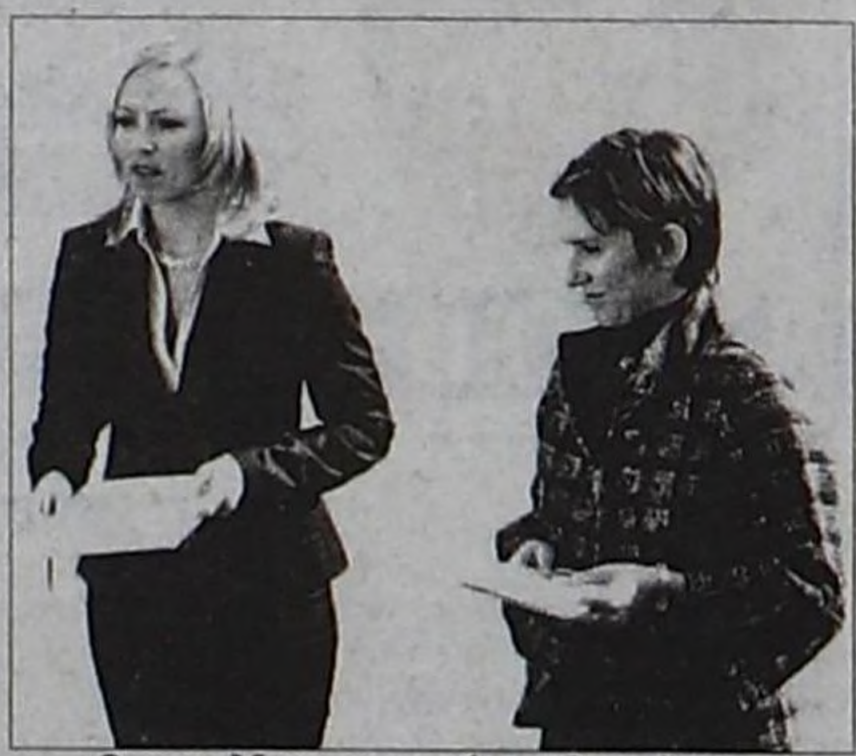
Вадим Дергачев — мындыг составтыг ажилдап турарлар. Олардан Ольга Масалкова Тывага мурнай келгеш, кожууннарже үнүп, көдээ амыдырал-биле таныжып, Каа-Хем бажында эрги чүдүлгели

чонга безин чедип, сюжеттерни белеткеп алган. Бистиң чаңгыс чер-чурттуувус, Россия Федерациязының ОБЯ-ның сайыды Сергей Шойгунун идеяйи-биле ажилдап эгелзэн «Пор-Бажың» федералдыг чергелиг төлевилел, шынап-ла, Тываже Россияның улуг албан-дужаалдыг удуртукчуларын хаара туткан димизе, чазыг болбас. Наадым хүннеринде Россия Федерациязының Президентизи Владимир Путин Тывага аалдап келгеш барган соонда, Тывага хамаарыштыр сонургал улам улгаткан. Ынчангаш «Россия бөгүн» телекомпания англи дылдыг чурттарга чогум Тыва Республика кандыг чурт чүвөл дээрзин, ооң культу-

разын, чүдүлгезин, езу-чаңчылдарын, катап-таттынмас хөөмей-сыгыдын, экономиказын, туризм талазы-биле болгаш регионну хөгжүдериниң перспективаларының дугайында, «Пор-Бажың» шивээзиниң чажыттары дээр, өске-даа медээлерни дамчыдарлар.

Телеканалдын сентябрь 4-те Тываны-биле 14 шакта дорт дамчыдылганын тыва журналист Дина Оюн киржип, делегейниң англи дылдыг 200 ажыг чурттарына Тыва дугайында таныштырган. Дорт дамчыдылганын үезинде аңаа берген 3 минута хөлүн эрттир эвээш дээрзин дамчыдылгасоонда ол: «Үш минута дургузунда Тыва дугайында тодаргай чугаалаары берге, ынчангаш эң-не кысказы-биле чугааладым» — деп, дыңнаткан.

Телекомпанияның продюсери Ольга Левицкая журналисттериниң айтырыныг харыялап тура, Тываның ховар чараш бойдузун магадаанын чугаалаан. Великобританиядан келген Энн Смит мындыг онзагай Россияның бир булуну болур Тыва Республиканы делегей чурттарына таныштырыры меңээ солун-дур дээрзин медеглзэн. Ол

Ольга Масалкова биле Энн Смит.

Тыва өгге кирип, сүттүг шай ишкенин, ону ам бүгү назыда ижер боор мен дээрзин база хамнарны, лама-башкыларны улуг сонургал-биле магадап көргенин журналисттерден чажырбаан.

Телеканалдын кол чорудуп турар ажылы делегей медээлеринге Россияның көрүжүн дамчыдары болур, ооң иштинде Россияның амыдыралын англи дылдыг чоннарга таныштырыры. Олар бо хүннерде төпте «Мани хүртүзүнден», «Ынакшааннар даандан» болгаш хамнар дугайында дамчыдылганы Хайыракан дааның чоогундан кылырлар.

Каң-оол САТ. Василий БАЛЧИЙ-ООЛДУҢ тырттырган чуруктары.

Продюсер Ольга Левицкая.

Телекомпанияның продюсери — Ольга Левицкая, башкарыкчызы — Энн Смит, корреспондентизи — Ольга Масалкова, оператору — Илья Грачев, үн оператору — Максим Сиротин болгаш спутник таварыштыр харылзааның инженерлери Петр Ламовицкий, Андрей Давыдов, Геннадий Долотов,

Дина Оюн телеканалдын дорт эфиринге киришкен.

ТЕАТР СЕЗОНУНУҢ АЖЫДЫШКЫНЫНДА...

• Ол 64 мөгениң хүрежи-биле эгелээр

Дүүн, сентябрь 5-те, В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының удуртукчулары массалыг информация чепсектериниң ажилдакчылары-биле парлалга конференциязын эрттирген. Аңаа театрың кол режиссеру, Тываның Улустуң болгаш Россияның алдарлыг артизи Алексей Ооржак, театрың директору Начын Шалык олар болгаш өске-даа харысалгалыг ажилдакчылар чаа сезон ажыдышыкынында көрүкчүлерни чүү-чүү манап турарын, аңаа белеткел ажилдары кайы хире чоруп турарын база сентябрь 1-де эрткен хемчеглер-биле журналисттерни таныштырган.

телге болбаан театр эргижирзэн, ынчангаш септеп-селиринге херек акша-түннүң сметазын тургускан, ол коллективке улуг дуздеткимче болур дээрзинге театр ажилдакчылары идегеп турар. Юбилейинче театр тудуунга киришкен хөй ат-сураглыг кижилерни — көрүкчүлерни, тудугчуларны, инженерлерни, удуртукчуларны чалаар.

Ноябрь айда театрың кол режиссеру А.К.Ооржактың юбилейи болур. Ол хемчегни тускай план езугаар эрттирер деп турар. Чаа чылдың бал-маскарадын бо чылын тускай сценарий езугаар бир тускай болгаш солун кылдыр эрттирерин планнаан.

ТР-ниң алдарлыг артизи Виктор Наксыл В.Көк-оол аттыг театрың чанынга студияны ажыдар, күзелдиг аныяктар аңаа кичээлдээр. Ынчангаш талантылыг аныяктарны театр чалап турар. Москвага театр уран чүүлүнге өөредилгени эгелээр дугайында дугуржулганы чорудуп турар.

Чаа сезонда театр Улан-Батор, Якутск хоорайлар-биле арга-дуржулга солчур сорулгалыг. «Тюркской» организастан эрттир турары «Туганлык» фестивалына киржип, Анкара — Стамбул — Кипр — Ортаа Азия — Поволжье — Сибирь ол ынчаар чоруурун планнап турар. Ук фестивалга киржириниң бүгү чарыгдалдарын «Тюркской» организациязы хүлээнип турар. Чоокта чаа ооң төлээзи Мустафа Балчык Тывага кээп чорааш, бистиң театры чалаан.

Нийтизи-биле чугаалаарга, театр — культураның төвү, улустарның аралажып-харылзажып, дыштаныр төвү болзун дээн угланышыкын-биле ажилдаарын театрың удуртулгазы хүлээнип турар. Ону чедип алырынга дуза, деткимче кадар деткиччилерни дилеп, оларны кады ажылдажылгаже театр чалап турар дээрзин журналисттерге удуртукчулар дыңнаткан.

Бистиң корр. В.БАЛЧИЙ-ООЛДУҢ парлалга конференциязындан тырттырган чуруу.

Сентябрь 1-де уругларга «Үш чүүл эртемниң оол» болгаш «Смышлениң мышонок» деп шини көргүспүшаан, театр кичээлин эрттирген. Бичи көрүкчүлөр шиилерни улуг сонургал-биле көргөн болгаш театр кичээлинге театр культуразының дугайында ажыктыг чүүлдерни билип алган. Бистиң республикада ойнааркыстар театры, уруглар театры чок болганда, В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театры чаа сезонда уруглар кижизидилгезиниң айтырынын кол кичээнге аяп, оларга тааржыр шиилерни удаа-дараа бараалгадыр сорулганы салган. Ооң чижээнге үстүнде ады үнген күскежигеш дугайында шиилерни

уламчылаар деп турар. Чаа сезон ажыдышыкыны сентябрь 29-та «Хүреш» стадионунга хүреш-биле эгелээр. Хүреш дээр-ге-ле солун ши-ле болгай, ынчангаш ооң күчү-күжүн, чаражын бир тускай аян-биле көргүзер сорулга салдыган. 64 шыырак дээн мөгелерни ажыдышыкын байырлалынче чалап, хүрешти эрттиргеш, солун шаңналдарын тыпсырынга белеткелди эгелзэн. Оон аңгыда чаңчыл езугаар театрың бодунга база ажыдышыкын байырлалы уламчылаар: хүндүс уругларга шиилер, а кезээ «Хайыраан бот». Ноябрь айда театрың чаа оран-саваже киргенинден бээр 30 чыл ою. Ынча чылда капитал сеп-

Соңгулдаларга уткуштур

ЧАА ХООЙЛУ ЕЗУГААР ЭРТЕР

Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазының депутаттарының соңгулдалары 2007 чылдың декабрь 2-де болуп эртер. Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Б.Д.Ондарга бистиң корреспондентивис ужурашкаш, ам болур соңгулдаларга хамаарышкан айтырыгларны салган.

— Ам болуп эртер Күрүне Думазының депутаттарының соңгулдалары моон мурнунда эртип турган соңгулдалардан кандыг ылгалдыг болуп турары, Болат-оол Догбутович?

— РФ-тиң Федералдыг Хуралының Күрүне Думазының депутаттарының соңгулдаларын 2007 чылдың декабрь 2-де эрттирер дугайында Чарлыкка РФ-тиң Президентизи В.В.Путин сентябрь 2-де адын салган. Бо соңгулдалар моон мурнунда эртип турганындан элзэн ылгалдыг чаа хойлуу езугаар эртер. Ынчангаш бо дугайың соңгукчуларга дыңнадыры, ону тайылбырлаары эргежок чугула болуп турар. Ам болур соңгулдалар пропорционалдыг система езугаар эртер. Ол чүл дээрге, мурнунда эртип турган соңгулдаларда Күрүне Думазының соңгуур ужурулу 450 депутаттың чартык кезинин партиядардан, бир кезинин чаңгыс мандаттыг округтардан соңгуп турганын өскерткеш, депутаттары шуптузун партиядар соңгуур кылдыр доктааткан. Партиялар аразына Күрүне Думазының депутаттарының мандаттарын хуваарынын чурумунда база өскерткен. Моон мурнунда эрткен соңгулдаларга соңгукчуларның 5 хуу бадылаашкыны алган партия Күрүне Думазыга депутат мандадын ап турган болза, ол хууну ам чеди чедир өстүрген. Тодаргайлаарга, декабрь 2-де эртер соңгулдаларга соңгукчуларның 7 хуу бадылаашкыны алган партия Күрүне Думазыга депутат мандаттарын ап болур. Ооң чылдаганы соңгулдаларга хөй бадылаашкыны алган арга-шинектиг, шыдалдыг партияларны Күрүне Думазыга кирери көрдүнүп турар. Оон аңгыда мурнунда даңзыда кирген соңгукчуларның 25 хуузу бадылаашкына киржирге,

соңгулданы эрткен деп санап турган, бир эвес соңгукчуларның 25 хуузу бадылаашкына кирешпес болза, соңгулдаларны эртпез деп санаар турган. Ам ону солаан, чеже хире соңгукчу бадылаашкына киржир болдур, соңгулданы эрткен деп санаар. Бюллетенге «Шупту кандидаттарга удур» деп графаны кирибейн барган. Бюллетенге соңгулдаларда киржип турар партияларның даңзызы, оларның федералдыг даңзыда кирген үш депутадының кандидадынын, регионнуң үш депутадынын кандидадынын фамилиялары турар.

— Бистиң республикада соңгулдаларга кандыг белеткел ажилдары чоруп турары?

— Күрүне Думазының депутаттарының соңгулдалары улуг политиктиг ужуур-дузалыг соңгулдалар болгай, ынчангаш аңаа белеткел ажилдары бистиң республикада кидин түлүк чоруп турар. Бирги ээлчеге соңгукчуларның ортузунга суртаал ажылын күштелдиреринче кичээнгейни угландырган. Соңгукчу бурзуу декабрь 2-де Күрүне Думазының депутаттарының соңгулдалары болурун ыяап-ла билген турар ужурулу. Соңгукчуларның даңзызын тургузары чугула ажыл, ону барымдаалааш, Кызыл хоорайның мэриязы, кожууннар, сумулар чагыргалары-биле демнежип алгаш, мону кончуг хынамчалыг чорудар бис. Инвалидтерниң, студентилерниң, сургулдарның шын даңзызын тургузарынче сагышты салыр. Девискээр соңгулда комиссияларының кезижүгүннери четлеттинген. Республикага нийтизи-биле 184 соңгулда участогу турар, аңаа ийи муң хире кижиге ажилдаар.

Айтырыгларны Таан-оол ХЕРТЕК салган.

ЧЭЭЛИ АЛЫРДА, САЛЫПТАР ДОЛААЗЫ ЧОК

Чазак Даргазының оралакчызы Чөөн-Хемчикке чораан

Эрткен неделяның ортаа үезинде, август 29-30 хуннеринде, Тыва Республиканың Чазак Даргазының оралакчызы И.В. Чучев Чөөн-Хемчик кожуунга чедип, көдээде ниити байдал-биле, мал кыштаглаашкынынга белеткел болгаш дүжүт ажаалдазының талазы-биле танышкан.

«Чыргакы» КБК-ның тараа шөлүндө.

Чөөн-Хемчик – республиканың мал ажил-агыйлыг улуг кожууннарының бирээзи болур. Кожуунда 21 муң чурттакчы чонун 10 муңу кожуун төвү Чадаанада чурттап турар болгаш ниитизи-биле оларга республиканың Көдээ ажил-агый ямызының медээзи-биле 87,7 муң шээр мал, 13,5 муң бода мал хамааржып турар. Тываның муңдан хөй малдыгларның сези – чөөн-хемчикчилер.

Бодунуң ажилын И.В.Чучев «Өг» КУБ-туң ажил-ижи-биле танышылгадан эгелээн. Чазак Даргазының оралакчызы бүдүрүлгеге келир чылдың Наадымынга 20 өг белеткел кылыр чагыгны, бир эвес оларның өртээ моол сайгарлык-

лекчилер кооперативтеринин ажил-чорудулгазы база ажилдап эгелээр. Ынчалза-даа оларның хөй кези ам-даа хуу дузалал болгаш арат-фермер ажил-агыйларының бүдүрүлгезинге болгаш оларның продукциязын сайгарар ажилдарда хаара туттунмаан. Оң колла чылдагааны, Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оолдун Улуг Хуралга айыткалында демдеглээни – чээли курлавырларын алырының болдунмас бергези кооператив кижигүнүнүң долаага салыр өңүзү чогу. Шакала ындыг доктор-моондакка Чадаана хоорпозунуң баазында тургустунган «Агро» көдээ ажил-агыйның хереглекчилер коопера-

ович Ооржак үе-үе болгаш-ла шил чыыр болгаш дужаар ажилды хаваннарын чемгерери-биле организаастаар ужурга таваржып турар.

Иван Васильевич дүрген, дорт аажылыг болгаш байдал-биле танышкан дораан-на бюрократтарның адресинге элээн шыңгы чугаалангаш, ажил-херекти шимчедиринге бүгү күжүн салырын аазаан. Чадаанадан Чыраа-Бажы суурже бар чорааш, Чыргакы хемнин шынаазын мал-маган одарладырынга болгаш мал чеми белеткээринге кончуг таарымчалыг чер деп көргөн. Чөөн-Хемчик кожуун чагыргазының агробизнес болгаш бойдус ажылгал килдинзиниң начальниги Галина Ондар И.Чучевке сумуда 930 бода болгаш 4 муң ажыг шээр мал тудуп турарын дыңнаткан. Малды одарладыр үеде ийи-үш өг-үле катчып алгаш, малын кадарып турар. Мал ажил-агыйын моон соңгаар хөгжүдер дизе, сүт-бараан фермазын катап тургузары эргежок чугула. Амгы үеде ферма чанының суурунда 32 өреде 120 кижичурттап турар, оларның хөй нуруузу ажилдаар аргашинектиг назы-харлык кижилер.

200 саар инекке кылдынган эрги сүт-бараан фермазының байдалы-биле дарга таныжып көргөш, байдал шуут-ла база багай эвес деп түннелге келген. Демир-бетондан кылган ханалар барык-ла үрелбээн, ону катап кылырынга чүгле дээвинрин шывар ажил бар, ону ыяштан кылган турган болгаш долзу-биле үрегдеттинген. Чүгле суг айтырыны нарыдап болур, чүл дизе хоозураашкын чылдарында аңаа турган үш кудукту кадагалап арттырырын кым-даа бодаваан. Ындыг-даа бол, бүдүрүлгө объектинин катап ажылгалга кириптер болза, чаа ажилдаар олуттар тытпып келири-биле онза ажыктыг. Кожуунуң тускай эртемниглери болгаш суму чагыргазының саналы-биле чөпшээржи, чоокку үеде Чыраа-Бажының СБФ-зин эде кылыр төлөвилелди ажилдап кылыры чугула деп түннелге келген.

Чазак Даргазының оралакчызының дараазында барган чери Чыргакы суур, аңаа ол сеткилинден таарзынган. Чүге дизе, 170 өреге чурттап турар черде 4 пилорама бар, оларның 3-ү «Чыргакы» көдээ ажил-агыйның хереглекчилер кооперативинде (КАХК). Кооперативти Макар Кожай-оолович Донгак удуртуп турар, олар бажыныштары кезип садарындан ажилы эгелээн. Оон кирген орулгазы-биле баштайгы пилораманы садып алганнар, оон эгелээш, ажил-херек шуудап эгелээн. Баштайгы дээрзинде, бөгүн 20 хире кижичурттап турар кооперативке, улуг дузаны суму чагырга

даргазы Тихон Шеннеевич Куулар чедирген, көдээниң хөгжүлдезиниң кедизин чедип алыр дээр болза, баштай-ла эгелекчи ажил-чорудулгалыг сайгарлыкчыларны деткири чугула деп ол санаан.

Кооперативтин ажил-чорудулгазының түннелдери Чыргакы суурнуң даштыкы хевиринден-не көскү: суурда чагыс-даа чирик херим чок, хөй-ле бажыңнарның хериминиң иштинде чаа тудуглар көстүп турар, алды аныяк өг-бүле бажың тудуп турар. Кооператив пилорамаларына чагыглар чүгле чагыс чер-чурттугларындан эвес, харын-даа өске кожууннардан болгаш Ак-Довурак хоорайдан безин кирип турар. Ынчалза-даа Чазак кижигүнү-биле чугаалажып тура кооператорлар берге айтырыг чиг эттин чедишпези дээрзин айытканнар, ынчангаш бир пилорама ажил чок турар. Оон үнер арга – лесовоз садып алыры, ону садып алырынга чээли херек апаар, боттарының орулгалары аңаа четпес. Иван Васильевич ажилдап турарларга дуза кадары чугула дээрзин онзалап демдеглээш, кооператорларның чээли алырынга Чазак-

Кызылга барып ол талазы-биле сайгарылга кылырын дамчыткан.

Оралакчыны «Хемчик» МУБ-тун болгаш Теве-Хая чоогунда хуу улустун ажаалда кылып эгелээн шөлдери өөрткен. Август 30-де 37 гектар черни бастыргаш, 33 тонна дүжүттү алган, ол мындыг кандаашкынның чылда багай эвес дүжүт болуп турар. Тус черниң суму чагырга даргазы хуу дузалал ажил-агыйларының ээлери келир чылын тарылга шөлдерин ам-даа улгаттырып бээрин дилеп турарын чугаалаарга, Иван Васильевич ону деткээ. Сумуда дүжүт ажаалдазын, бир эвес солярка хандырылгазы үзүктелбес болза, сентябрь 15-20 хуннеринге чедир доозарын планнап турар. Бо айтырыгны оралакчы Көдээ ажил-агый ямызы-биле телефоннашкаш, аңаа-ла шийтирлеп берген.

Чазак Баштыңының оралакчызы Чадаанада турар СПТУ-6-га база чораан. Кожуунга сургакчылап чораан үезинде оң сеткилинге таарышпаан чер ол болган. Оң бодалы-биле училище келир үениң механизаторларын белеткээринге кончуг кызы арга-шинектиг болуп турар, кожуунуң ажил-агыйларындан хоорук байдалда. Училищениң хериминиң иштинде бузулган шыгжамырын көргөш, Чыраа-Бажының СБФ-зинге чогу-на херектиг дээвинриниң демир конструкциялары барын ол дораан эскерип каан.

Севил Ооржак шаңналга алганы өөнүң чанында.

тың магадылалы-биле дузалажыр дугайында дилээнге күзелдин-биле чөпшээрешкен.

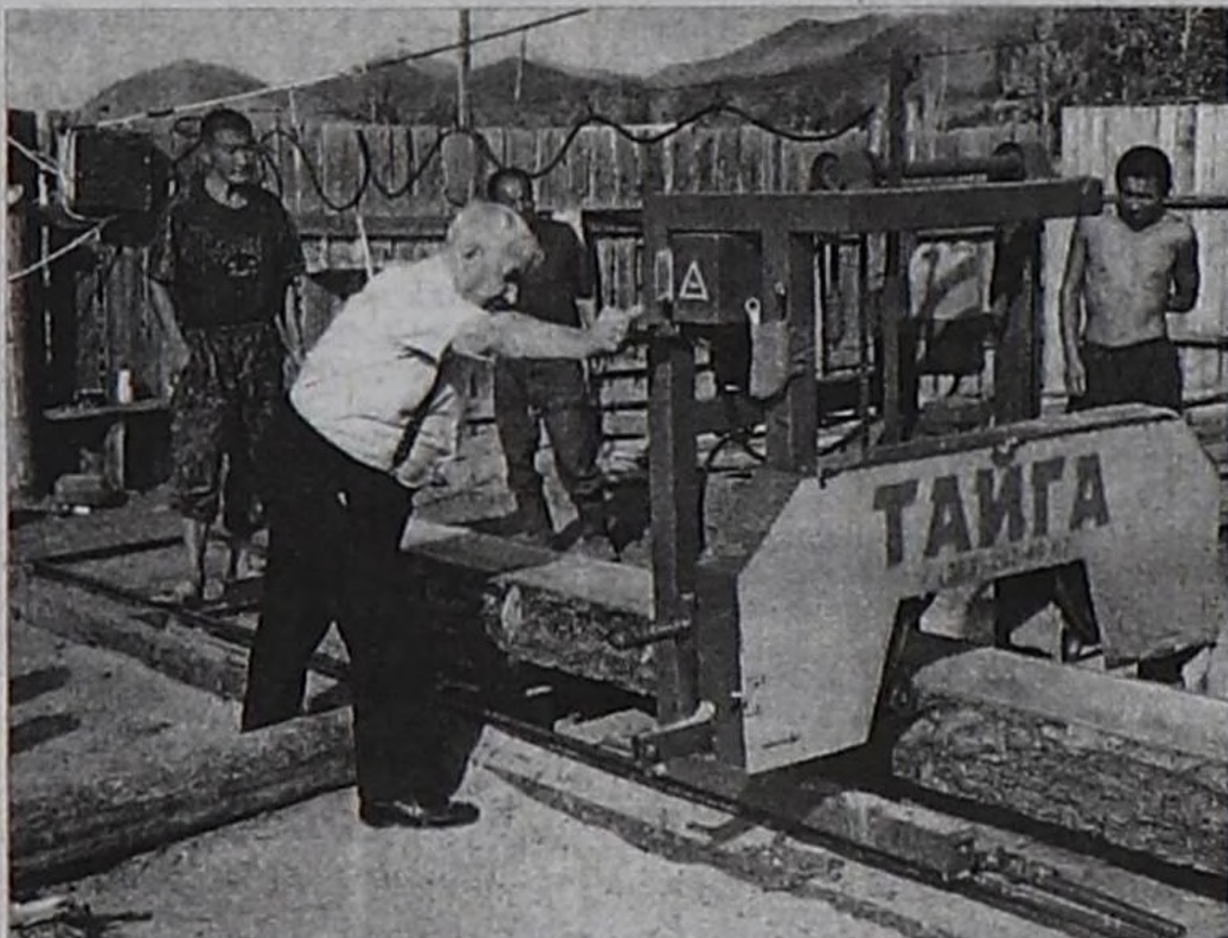
Бо чылын кооператив хаван фермазын ажыткан, лизинг-биле олар бир эр болгаш 9 кыс хаванны садып алганнар. Оралакчы «Чыргакы» КАХК-ның шөлдерин барып көргөн, ында 108 гектар черде кызыл-тас, сула болгаш арбайны тараан. Оон алган тараазын кооператорлар хойларга орнап алыр сорулгалыг. Тараа быжып эгелээнин көргөш, Иван Васильевич чидирг турбазы-биле ону эртежик ажаап ап эгелээрин сүмелээ.

Чадаана чоогунда, Хөндергей хемнин унунда, Севил Дадар-ооловна Ооржактын 8 чыл удуртуп турары, республиканың муңдан хөй малдыгларның бирээзи «Борбак-Тей» КБК туруп турар. Оң ажил-агыйында бо чылгы төрзэн анай-хураганнары-биле катый 1800 хире хой, өшкү, 105 баш бода мал болгаш хаваннар, чылгы бар. Мал-маганының коң ээдин Чадаанада садып-сайгарып турарлар. Ажил-агый дүк болгаш сүт сайгарылгазынга бергедежи бээр болгаш, ам дээрзинде чүгле 12 инекти саап турар. Дарга хойларны хол-биле кыргып турарын билип алгаш, ажил-агыйны электрилик кыргылда машинкалары-биле хандырырын аазаан. Севил Дадар-ооловна бо чылгы Наадымы мурнакчыларның одуруунга киргеш, шаңнаткан өөн чайгы үеде мал одарладырынга кончуг ажыктыг болуп турарын чугаалаан. Чазак Баштыңының оралакчызы өг-биле кады хүн батареязын тывыспаанын билип алгаш, дыка-ла элдесинген, ынчангаш

Сургакчылаашкын үезинде бүгү-ле көргөн чүүлдериниң талазы-биле чугааны оралакчы кожуунуң чагырга даргазы Анатолий Начын-оолович Түлүш-биле сайгарып чугаалашкан. Кожуунуң чагырга даргазы-биле күскү дүжүт ажаалдазын эгелээриниң болгаш боттарының келир чылгы үрезинин курлавырларының дугайында чугааны база кылган: «Саян артындан үрезин сөөртүлгезинге моон соңгаар 16-18 млн. рубль чарыгдал турбас бис. Акша бистиң республикага артып каар болгаш ол бистиң бүдүрүкчүлеривиске баар ужурлуг». Көдээде бажыңнар хөйү-биле туттунуп турарын демдеглээш, Иван Васильевич суур бүрүзүнге пилорама турары чугула дээрзин чугаалаан. Мал чеминиң белеткелиниң дугайында чугаалап тура, чөөн-хемчикчилер кышты улуг бергедээшкын чок ажарынга бүзүрелдин илереткен, чүге дизе хөй-ле ажил-агыйларда эрткен чылгы курлавырлар база бар. Кожуунда көдээ ажил-агыйның сайзыралының деңгелин Чадаанада хлеб өртээниң он рубльден көвүдөвейн турарын оралакчы демдеглээ.

Сургакчылаашкынның кол сорулгазындан аңгыда, Чазак Баштыңының оралакчызы Иван Чучев Улуг-Хем кожуунче база кирген, аңаа ол Мөңгүн-Тайга кожуунуң малчынары сигенни ук кожуунга белеткел алырының айтырыын шийтирилээн.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының парлалга албаны.
Парлалга албанының чуруктары.

«Чыргакы» КАХК-ның пилорамасы.

чылардан чик болур болза, оларга Чазак дузалажырынга беленин чугаалаан. Иван Васильевичиниң бодалы-биле алырга, бо талазы-биле ийи сорулганы чедип ап болур: бодунуң мастерлерин ажил-биле хандыра база күрүнениң эвээш эвес акша-хөреңгизин камнап алыр. Мөңгүн-Тайга кожуунуң Тоолайлыга аазаашкынын күүседир-биле бүдүрүлгеге 15 кубометр тудуг материалдарын Иван Чучев чагып каан. Оон аңгыда ук бүдүрүлгеге тургаш-ла, «Чадааның сүдү» КУБ-туң удуртукчузу-биле ужурашкан. Бүдүрүлгеге «Россельхозбанк»-биле дугуржулга езугаар 300 муң рубльдин чээлинин тускайлап бергенин дыңнаткан. Неделя хире болгаш, база ол-ла хире түңнү бүдүрүлгеге шилчидер. Ук хөреңгилерни чурттакчы чондан сүт садып алыр база ону сөөртүп транспорт садып алырынга чарыгдар. Ындыг янзылыг сүттүң баштайгы болбаазырадылганын чорудар цехтин ажил-чорудулгазын шимчедип эгелээр айтырыг шийтирилетинер. Оң-биле кады көдээ ажил-агыйның херег-

тиви база таварышкан. Олар 60 гектар шөлдүг, ында кызыл-тасты бо чылын чажып алганнар, хаваннар өстүрүп, чурттакчы чондан эът, дүк садып ап, мал-маган ээлери эм-таң-биле хандырып ажилдап турарлар. Бүдүрүлгениң ажил-чорудулгазын калбартырынга чээли эргежок чугула херек болуп турар, ынчалза-даа ону ийи чыл дургузунда ап чадашканнар. Элдеп чүве, өске кооперативтерге бодаарга, оларда долаа кылдыр салып болур 4,5 млн. рубльге өртзөн үнелзэн тууйбудан кылган бажың бар. Ынчалза-даа Россельхоз-банкының төлээлери кандыг-бир чылдагаан-биле чагыгны ойталап кааптар болган. Оң түннелинде акша манаан кооперативтерге немелде чарыгдалдарны кылып турарлар: долаага салыр деп турар өңчү өртзөниң үнелелин чылдың-на чорудар болгаш оң өрткө-үнези 7 муң рубль болуп турар. Садыг-үлетпүр палатазының эксперт түннелдери үш ай болгаш-ла чаартынар, ол база өрткөтиг. Амдызында чээли манап турар бүдүрүлгениң даргазы Спартак Очур-оол-

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республиканың девискээринде үүрмектеп садар рыноку организаастаарының планын бадылаар дугайында

2007 чылдың август 10 №802 Кызыл хоорай

2006 чылдың декабрь 30-де №271 «Россия Федерациязының Күш-ажыл кодекзинге өскерилгелерни кириер дугайында болгаш үүрмектеп садар рыноктуң дугайында» Федералдыг хоойлуну, 2007 чылдың июль 23-те №269 «Тыва Республиканың девискээринде үүрмектеп садар рыноктарының ажил-чорудулгазын таарыштырар дугайында» Тыва Республиканың хоойлуну боттандырар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың август 10-да №802 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың девискээринде үүрмектеп садар рыноку организаастаарының планы

1. Тыва Республиканың девискээринде үүрмектеп садар рыноктары организастаарының планын Тыва Республикага үүрмектеп садар рыноктары ол болгаш өске-даа хевирлериниң негелдезинге дүүштүр, Тыва Республиканың девискээринде архитектурлуг, хоорай тудуунуң болгаш тудугнуң норма болгаш чурумунга, чаагай-жыдылганың база планнашкынның төлевилелдеринге дүүштүр ажилдап кылган.

2. Чурттакчы чоннуң санындан болгаш чурттакчы чонну ол болгаш өске-даа барааннар-биле эргежок чугула хандыраарына, Тыва Республиканың муниципалдыг тургузуларының тус чер бот-башкарылга органнарының саналына дүүштүр Тыва Республикага ол болгаш өске-даа рыноктарга негелдезин тодардыр;

3. Плана көрдүнгени болза: - Тыва Республиканың девискээринде ажилдап турар үүрмектеп садар рыноктарының № 1 капсырылгага дүүштүр турар чери, оларның саны, хевир;

- Тыва Республиканың девискээринге 2008-2010 чылдарда үүрмектеп садар рыноктары тургузуп болур черлери, оларның саны, хевир; №2 капсырылгага дүүштүр;

4. Рынок компанияларының эргелекчилеринге хүлээдин Тыва Республиканың муниципалдыг тургузуларының тус чер бот-башкарылга органнарына сүмелээри болза;

- садыг олуттарын тургузарының схемазын ажилдап кылыр болгаш бадылаар; - садыг олуттарын оларны тургузарының схемазына дүүштүр деири, административтиг бажың болгаш ниити ажыглаар черлер;

- автотранспорт дериг-херекселдериниң турар черин организаастаар; - озал-ондак болгаш онзагай байдал дугайында хамаатыларга дыңнадыр болгаш өрт өжүрер дериг-херекселдериниң турар черин деири;

- дыштанылганың камгалалын организаастаар; - рыноктуң хевиринге дүүштүр барааннарны садарын боттандыраарын хандыраар; - садыг олуттарын бээриниң дугайында керээлерниң даңзызын болгаш садыгжыларның даңзызын тургузарын болгаш чорударын боттандыраар; - садыгжыларның карточказын долдурарын болгаш бээрин боттандыраар; - таарымчалыг олуттарны деири;

1) рынокта садыг олуттарын тургускаанының схемазы кирип турар информацияны

1. Тыва Республиканың девискээринде үүрмектеп садар рыноктары организастаарының коштунган планын бадылаар.

2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

3. Бо доктаалды күүселдезиниң контролон Тыва Республиканың Чазаның Аппаратының девискээр хөгжүлдизи болгаш тус чер бот-башкарылга органнары-биле кады ажилдажылга эргелелинге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

тургузар: 2) озал-ондак азы онзагай байдал тургустунуп келгенде, өскээр көжүрериниң схемазы;

3) Россия Федерациязынга даштыкы хамаатыларның болгаш хамааты эрге чок кижилерниң (ооң иштинде даштыкы ажилдакчылар) күш-ажыл чорудулгазына кириштирер чурумунуң дугайында информация болгаш ол чурумну хажытканы дээш харысалга дугайында;

4) рынокка ээлчег чокка хандыраар эргени берген чамдык денелдиң хамаатыларының даңзызы;

5) садыг олуттарын бээриниң чурумунуң дугайында болгаш байдалының дугайында информация, ооң иштинде садыг олудун бергени дээш телевириң хемчээлиниң дугайында;

6) хостуг садыг олудунуң барының дугайында болгаш ооң угланышкынының дугайында информация, база садыг олудун бергениниң дугайында керээниң күштүг болур хуусаазының төнериниң дугайында;

7) рынок компанияларын эргелеп-башкарып турар удуртукчуларның телефонунуң дугаары;

8) хереглекчилерниң эргезин камгалаар дугайында Россия Федерациязының хоойлужулгазында көрдүнген информация;

9) чогуур контроль болгаш хайгаарал органнары-биле харылзааны хандыраар, база Россия Федерациязының субъектилериниң чогуур күрүне эрге-чагырга органнары-биле, садыгжыларга болгаш садыг алыкчыларга, садыг олуттарын бээриниң дугайында керээлерни чарган кижилерге, айтырыг тургузары-биле тус чер бот-башкарылга органнарының телефонунуң дугаарын бээр.

5. Тыва Республиканың тус чер бот-башкарылга органнарына сүмелээри болза:

№ 1-2 капсырылгага дүүштүр муниципалдыг рыноктары эде организаастаарын хандыраар, муниципалдыг тургузуларның девискээринде турар шимчег өнчүнүң даңзызынга өскерилгелерни кириер;

үүрмектеп садар рыноктарының ол болгаш өске-даа хевирлериниң негелдезинге дүүштүр 2006 чылдың декабрь 30-де №271 Федералдыг хоойлунуң 1-ги кезээниң 4-кү чүүлүн езугаар Тыва Республиканың муниципалдыг тургузуларының чогуур девискээрлеринге планировканы болгаш чаагай-жыдылганың төлевилелдерин ажилдап кылыр талазы-биле хемчеглерни алыр.

Тыва Республиканың девискээринде үүрмектеп садар рыноктары организаастаарының планына капсырылга №1

Тыва Республиканың девискээринде ажилдап турар үүрмектеп садар рыноктарының турар черлери

Table with 4 columns: Муниципалдыг районнарының ады, Рыноктуң саны, Рыноктуң хевирин, Рыноктуң турар чери. Lists various districts and their market types and locations.

Table with 4 columns: Район, Саны, Тип, Адрес. Lists districts, counts, types, and addresses for markets.

Тыва Республиканың девискээринде үүрмектеп садар рыноктары организаастаарының планына капсырылга №2

2008-2010 чылдарда Тыва Республиканың девискээринге үүрмектеп садар рыноктары тургузуп болур черлери

Table with 5 columns: Муниципалдыг районнарының ады, Рыноктуң саны, Рыноктары организаастаар хуусаазы, Рыноктуң хевирин, Турар черлери. Lists districts, counts, market types, and locations for 2008-2010.

Тыва Республиканың девискээринде организаастаан үүрмектеп садар рыноктарының реестрин хевирлеп тургузарының болгаш эмгелеп чорударының чурумунуң дугайында Дүрүмнү бадылаар дугайында

2007 чылдың август 10 №803 Кызыл хоорай

«Үүрмектеп садар рыноктар дугайында болгаш Россия Федерациязының Күш-ажыл кодекзинге өскерилгелер кириер дугайында» 2006 чылдың декабрь 30-де №271-

ФХ Федералдыг хоойлуну, «Тыва Республиканың девискээринде үүрмектеп садар рыноктарының ажил-чорудулгазын таарыштырар дугайында» Тыва Республиканың

2007 чылдың июль 23-те №269 УХ-II Хоойлузун боттандыраар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың девискээринде организаастаан үүрмектеп садар рыноктарның реестрин хевирлеп тургузарының болгаш эмгелеп чорударының чурумунун дугайында капсырылгалаан Дүрүмнү бадылаар.

Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың август 10-да № 803 доктаалы-биле бадылаттыган

Тыва Республиканың девискээринде организаастаан үүрмектеп садар рыноктарның реестрин хевирлеп тургузарының болгаш эмгелеп чорударының чурумунун дугайында ДҮРҮМ

1. Бо Дүрүм «Үүрмектеп садар рыноктар дугайында болгаш Россия Федерациязының Күш-ажыл кодекзинге өскерилгелер кириер дугайында» 2006 чылдың декабрь 30-де №271-ФХ Федералдыг хоойлуга, «Тыва Республиканың девискээринде үүрмектеп садар рыноктарның ажил-чорудулгазын таарыштыраар дугайында» Тыва Республиканың 2007 чылдың июль 23-те №269 УХ-II Хоойлузунга дүүштүр Тыва Республиканың бүгү девискээринге үүрмектеп садар рыноктарның чаңгыс аай реестрин (моон ыңай—реестр) эмгелеп чорударының, оон тургузуунуң база аңаа кирер медээлериниң составын тодарадыр.

2. Реестрни эмгелеп чорударын Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының сайгарлыкчы ажил-чорудулганы, садыгны болгаш хергелел ачы-дузазын хөгжүдериниң кавызынга күрүне политиказын боттандыраарыңче угланган органы (моон ыңай—Төлээлеткен орган) боттандыраар.

3. Реестрни бо Дүрүмге капсырылгалаан майык езугаар эмгелеп чорудар.

4. Реестрге бижилгелерни кириериниң үндезини болза, үүрмектеп садар рыноктарны организаастаар эргени бээрин боттандыраар, берген чөпшээрелдер дугайында база оларда бар медээлер дугайында, чөпшээрелдерниң күштүг болур хуусаазын узатканының, түр үеде соксатканының, эде бүрүткээниниң азы шуут күш чок болдурганының дугайында тус чер бот-башкарылга органның медээ-барымдаалары болур.

5. Реестрни эмгелеп чорудары дээрге аңаа юридиктиг эргелиглер дугайында, рынок организаастаарыңа эргеге чөпшээрелди бергениниң, эде бүрүткээниниң, түр үеде соксатканының, катап эгелээриниң, күштүг болур хуусаазын узатканының дугайында, үүрмектеп садар рыноктуң турары шимчeves объектиниң дугайында медээлерни кириери болур.

6. Бо Дүрүмге капсырылгалаан майык езугаар реестрге кирип турар өскерилгелер дээрге юридиктиг эргелиглер дугайында, үүрмектеп садар рыноктарны организаастаарыңа эргеге чөпшээрелди күштүг болурунун дугайында, үүрмектеп садар рыноктуң турары шимчeves эт-хөрөгиниң объектиниң өскерилгениниң дугайында медээлер болур.

7. Муниципалдыг тургузуларның тус чер бот-башкарылгазының органның реестрни эмгелеп чорудары-биле Төлээлеткен органга дараазында медээлерни кириер: — тус чер бот-башкарылгазының чөпшээрелди берген органының ады; — долу база (бир эвес бар болза) кызырган ады, оон иштинде фирма хевирге ады;

— юридиктиг эргелигнин организаастаар-хоойлу хевир;

— юридиктиг эргелигнин турар чери;

— үүрмектеп садар рынокту организаастаан объектиниң азы шимчeves эт-хөрөгиниң объектиниң турар чери;

— үүрмектеп садар рыноктуң хевир;

— рынокту эргелеп-башкарып турар компанияның удуртукчунун фамилиязы, ады, адазының ады;

— үндүрүг төлекчизиниң идентификация дугаары;

— үүрмектеп садар рынокта садыглаар туруштарының ниити саны, оон иштинде аш-чем барааннарын база аш-чемге хамаарышпас барааннары садыглаарыңа туруштар;

— үүрмектеп садар рынокту организаастаан чер участогунун шөлү;

— үүрмектеп садар рынокту организаастаан девискээриниң иштинде объектилерниң азы шимчeves эт-хөрөгиниң объектиле-

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» база «Шын» солуннарга парлаар.

3. Бо доктаалды күүселдезинге контролду Тыва Республиканың Чазаның Аппарадының девискээр хөгжүлдээнин болгаш тус чер бот-башкарылгазының органның-биле кады ажилдажылганың эргелелинге дагыр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

риниң ниити болгаш садыглаар шөлдериниң хемчээли;

— үүрмектеп садар рынокту организаастаан девискээриниң иштинде объектилерге азы шимчeves эт-хөрөгиниң объектилеринге эргени бадыткап турар документи-лерниң реквизиттери (дугаарлары, ай-хүнү);

— чөпшээрелдин дугаары болгаш күштүг болур хуусаазы;

— чөпшээрел бээр дугайында шийтпирни хүлээп алган ай-хүнү;

— чөпшээрелдин күштүг болурун түр соксатканының (катап эгиткениниң) үндезини болгаш хуусаазы;

— чөпшээрелди шуут күш чок болдурганының үндезини база ай-хүнү;

— чөпшээрелдин күштүг болур хуусаазын узатканының үндезини болгаш ай-хүнү;

— чөпшээрелдин күштүг болурун соксатканының үндезини болгаш ай-хүнү;

— үүрмектеп садар рыноктуң садыгжыларының дугайында медээлер.

8. Тус чер бот-башкарылгазының органның бергени чөпшээрелдер дугайында медээлерни Төлээлеткен органга электрон-нуг хевирге, саазын кырында бадыткалы-биле кады дамчыдар:

а) чөпшээрелди берген дугайында шийтпирни хүлээп алган хүнүнден 5 ажил хүннериниң дургузунда;

б) берген чөпшээрелди түр када күш чок болдурарының азы шуут күш чок болдурарының дугайында шийтпирни хүлээп алганы хүнүнден 5 ажил хүнүнүн дургузунда.

9. Реестрни кадагалакчызы Төлээлеткен орган болур. Реестрниң ажыл-акчылары болза, Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының органның болгаш тус чер бот-башкарылгазының органның болур.

10. Төлээлеткен орган тус чер бот-башкарылгазының органның медээлерни алганының соонда, 15 ажил хүннериниң дургузунда өскерилгелерни кириер болгаш реестрни эде эмгелеп тургаар.

11. Төлээлеткен орган бодунуң бүрүн эргелериниң хемчээлинге дүүштүр:

а) реестрни электроннуг хевирге эмгелеп чорудар болгаш үүрмектеп садар рыноктарның реестринге өскерилгелерниң чогуур үезинде кириртинген турарын хандыраар;

б) реестрге хамаарыштыр негелделерниң өскерилгени-биле холбаштыр реестрниң тургузуун чаа негелделерге дүүштүр кылыр;

в) ниити ажылгалдыг информация системазыңа чөпшээрелдер дугайында медээлерни электрон-чурагай хевирге кириер;

г) реестрниң курлавыр хоолгазын кылып тургузар;

д) реестрге чөпшээрел чокка чедип, ажылгай бээринден камгалалды боттандыраар;

е) күштүг болуру соксаан чөпшээрелдер дугайында медээлерни реестриниң архив кезээнде шилчидерин боттандыраар;

ж) тус чер бот-башкарылгазының берип турары медээлерниң шынныын болгаш долузу хынаар.

12. Үүрмектеп садар рыноктарны организаастаар эргеге чөпшээрелдерни берип турар тус чер бот-башкарылгазының органның:

а) боттарының бергени чөпшээрелдериниң реестрин электроннуг хевирге болгаш саазыңа хоолгалдай база кылыр.

б) берген чөпшээрелдериниң дугайында медээлерни Төлээлеткен органга дамчыдып бээр.

13. Реестрни дүжүрерин күштүг бооп турар хоойлужулгада доктааткан чурум болгаш негелделер езугаар боттандыраар.

доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Арга-арыг ажил-агыы болгаш арга-арыг үлетпүрүнүн ямызының дугайында Чурумну болгаш оон структуразын бадылаар (капсырылга коштуган).

2. Тыва Республиканың Үлетпүр ямызы, Тыва Республиканың Бойдус ажылгал ямызы, Тыва Республиканың Арга-арыг

Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың январь 11-де №32 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың Арга-арыг ажил-агыы болгаш арга-арыг үлетпүрүнүн ямызының дугайында Дүрүм

1. Ниити чүүл

1.1. Тыва Республиканың Арга-арыг ажил-агыы болгаш арга-арыг үлетпүрүнүн ямызы (моон сонгаар — Арга-арыг ажил-агыы үлетпүрүнүн ямызы) — Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органы болур болгаш арга-арыг ажил-агыы болгаш арга-арыг үлетпүрүнүн адырынга күрүне өңүзүн эргелеп-башкараар болгаш күрүне ачы-дузазын чедирер, күрүне политиказын боттандыраар талазы-биле хүлээлгезин күүседир.

1.2. Тыва Республиканың Арга-арыг ажил-агыы болгаш арга-арыг үлетпүрүнүн ямызы Тыва Республика талазы-биле Арга-арыг ажил-агыы агентиленин эрге-хүлээлгезиниң күүседикчизи болур.

1.3. Тыва Республиканың Арга-арыг ажил-агыының үлетпүрүнүн ямызы бодунуң ажил-чорудулгазынга Россия Федерациязының Конституциязын, Тыва Республиканың Конституциязын, федералдыг болгаш республика конституцияларының хоойлуларын, федералдыг болгаш республика хоойлуларын, Россия Федерациязының Президентизиниң чарлыктарын болгаш айтышкыннарын, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чарлыктарын болгаш айтышкыннарын, Россия Федерациязының Чазаның доктаалдарын болгаш айтышкыннарын, арга-арыг харылзааларын таарыштырып турар күүседикчи эрге-чагырганың федералдыг органның чижек эрге-хоойлу актыларын, а база бо Чурумну удуртулга болдурар.

1.4. Арга-арыг ажил-агыы үлетпүрүнүн ямызыңа салдыган бүрүн эрге-хүлээлгезин албан боду азы бодунуң эргезиниң адаанда турар арга-арыг ажил-агыыларын таарыштыр, оон иштинде арга-дуржулгалыг болгаш тускайыттыган арга-арыг ажил-агыылары, а база Арга-арыг ажил-агыы үлетпүрүнүн ямызының чорудулгазында турар өске-даа организациялар боттандырып чорудар.

1.5. Арга-арыг ажил-агыы үлетпүрүнүн ямызы бодунуң ажил-чорудулгазын Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органны, күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органны, күүсекчи эрге-чагырганың субъектилериниң күүседикчи эрге-чагырга органны, тус черниң бот-башкарылга органны, хей-ниити каттыжышкыннары, организациялар болгаш хамаатылар-биле кады чорудар.

1.6. Арга-арыг ажил-агыы үлетпүрүнүн ямызын тудар болгаш аңаа салдыган хүлээлгени боттандыраарыңа база күүседиринге көрдүнген акшаландырышкынның чарыгалын федералдыг бюджеттин субвенциязындан болгаш республика бюджетиниң акша-хөрөгизинден боттандырып чорудар.

1.7. Арга-арыг ажил-агыы үлетпүрүнүн ямызы юридиктиг албан чери болур, бот-тускайлаң балансылыг, Россия Федерациязының хоойлужулгазынга дүүштүр ажиткан санажылга болгаш өске-даа агар саныг, бодунуң долу адын бижээн болгаш Тыва Республиканың Күрүнениң сүлде демдээ чурраан таңмалыг болгаш өске-даа тургустунган хевир-биле кылдыган таңмалыг, штампылыг болгаш бланкылыг болур.

Арга-арыг ажил-агыы үлетпүрүнүн ямызы күштүг болуп турар хоойлужулгага дүүштүр хамааты эрге-хоойлу харылзааларыңа бодуну мурдундан кирер эргелиг, судка хомудагы болгаш харылакчы болур, Россия Федерациязының хоойлужулгазынга дүүштүр бухгалтер база статистика учедун болгаш отчетдун чорудар.

1.8. Албан езузу-биле долу ады — Тыва Республиканың Арга-арыг ажил-агыы болгаш арга-арыг үлетпүрүнүн ямызы.

Кыскалады адаары — ТР-ниң Арга-арыг үлетпүрүнүн ямызы.

1.9. Арга-арыг үлетпүрүнүн ямызының турар чери: 667007, Россия, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Комсомольская кудумчузу, 122 «а».

II. Арга-арыг ажил-агыы үлетпүрүнүн ямызының кол сорулгалары

Арга-арыг ажил-агыы ямызының кол сорулгалары:

2.1. бодунуң бүрүн эрге-хүлээлгезиниң деңгелинге арга-арыг харылзааларын таарыштыраар, чижек эрге-хоойлу актыларын ажилдап кылыр болгаш боттандыраар;

2.2. арга-арыг ажил-агыыңа болгаш

курлавырларының талазы-биле агентилел 2007 чылдың март 1-ге чедир бо доктаалга дүүштүр бодунуң чурумун кириер.

3. Бо доктаалды күүселдези дээш контролду Тыва Республиканың Чазаның Аппарадының контроль эргелелинге дагыр. Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. ООРЖАК.

арга-арыг үлетпүрүнге структурлуг эде тургузушкуннары чорудар;

2.3. арга-арыгны туром эргелеп-башкараар, арга-арыгның билотлуг янзы-бүрү хевирлерин камгалаар, оон күчүзүн бедидер;

2.4. арга-арыгны болгаш арга-арыг курлавырын ниитилелдин хергелелин хандыраарыңа хей угланышкынныг, чогулчалыг, үзүктел чок, үрегдей бербейн, ажыллаарын хандыраар;

2.5. долгандыр турар хүрээлелге болгаш кижиниң кадыыңа хора чедирбес арга-биле арга-арыгларын ажыллаар;

2.6. арга-арыгны өстүрерин хандыраар, оон шынарын экижидер база арга-арыгның продуктулуг чоруну бедидер;

2.7. арга-арыгның камгалалын болгаш кадагалалын хандыраар;

2.8. арга-арыг үлетпүрүн болгаш болбаазырадыр бүдүрүлгелерни эргелеп-башкараар;

2.9. арга-арыг үлетпүрүнүн иштики болгаш даштыкы рыноктарыга арга-арыг үлетпүрүнүн болгаш арга-арыг организацияларының чижилгелиг болгаш ажыктыг ажил-чорудулгазын бедидерин хандыраар;

2.10. бюджетче орулгаларны кириер болгаш бүдүрүлгениң хемчээлин улгаттыраар талазы-биле арга-арыг үлетпүрүнге инвестиция болгаш инновация чорудулгазын дүргедеринге деткимче бээр эрге-хоойлу болгаш экономиктиг таарымчалыг, баазаны тургузарыңа киржир;

2.11. долгандыр турар хүрээлелди, суг камгалалын, санитар-гигиена, кадыкшылга камгалалын чорудар болгаш долгандыр турар хүрээлелге таарымчалыг өске-даа байдалдарны тургузарын хандыраар со-нуургалдыг арга-арыгның ажыктыг хүлээлгезин боттандыраар;

2.12. бүгү-ниитиниң экологтуг ужур-дузазыңа дүүштүр арга-арыгны ажыллаар, база оларны бойдустан өске-даа хевирлеринге дүүштүр үр хуусаада өстүрер.

III. Арга-арыг үлетпүрүнүн ямызының бүрүн эрге-хүлээлгези

Арга-арыг үлетпүрүнүн ямызы дараазында бүрүн эрге-хүлээлгелиг болур:

3.1. арга-арыг фондузунуң камгалалының болгаш арга-арыгны өстүрериниң, камгалалының, ажыллаарының дугайында информацияны хамаатыларга болгаш юридиктиг албан черлеринге тургустунган чурум-биле бээр;

3.2. географтыг, бойдустан, социал-экономиктиг болгаш өске-даа онзагай байдалдарга дүүштүр Тыва Республиканың девискээринде турар арга-арыг фондузунуң черлерин камгалаар (оон иштинде арга-арыг өрттерин өжүрер), кадагалаар, арга-арыгны чөптүг ажыллаарының адырыңа күрүне политиказын боттандыраар;

3.3. боттандыраар чүүлдер:

3.3.1. арга-арыг ажил-агыыларын болгаш ведомствонун адаанда турар организацияларны эргелеп-башкараарың;

3.3.2. Тыва Республиканың девискээриниң кызыгаарында турар арга-арыгларга хамаарыштыр арга-арыгның күрүне даңзызын чорударың;

3.3.3. Россия Федерациязының хоойлужулгазыңа дүүштүр федералдыг бюджеттен алган акша-хөрөгү-биле арга-арыг фондузунуң дугайында информацияны чорудар, ажыллаарын болгаш башкараарың;

3.3.4. арга-арыг фондузунуң арга-арыг участкаларының черлерин доктаамал (хуусаа чок) ажыллаарыңа, арендага, эгилде чок хуусаада ажыллаарының хемчээлинге бээр база арга-арыг үнүштерин садар-садып алыр керээлерин чарар, оон иштинде аңаа дүүштүр аукционнары организаастаарын болгаш чорударың;

3.3.5. арга-арыгның күрүне контролон болгаш хайгааралың;

3.3.6. федералдыг хоойлуга дүүштүр арга-арыгны ажыллаарын кызыгаарлаарын болгаш тургузарың;

3.3.7. арга-арыгларны шингээди алыр төлөвилелдерин күрүне экспертизазын чорударың;

3.3.8. арга-арыг фондузунуң черлеринге чер иштиниң байлаларын шинчилээр геология талазы-биле ажилдарны күүседиринге чөпшээрелди бээр;

3.3.9. Россия Федерациязының Арга-арыг кодекзиниң 26-гы чүүлүн дүүштүр арга-арыг декларациязын үезинде бээр дээш контролдаарың;

3.3.10. 2005 чылдың июль 21-де №94 «Күрүнениң болгаш муниципалдыг хергелелге ачы-дуза чедиреринге, барааннар чедиреринге, ажилдар күүседиринге чагылар кириер дугайында» Федералдыг хоойлунуң

Тыва Республиканың Арга-арыг ажил-агыы болгаш арга-арыг үлетпүрүнүн ямызының дугайында Дүрүмнү болгаш оон структуразын бадылаар дугайында 2007 чылдың январь 11 №32 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2006 чылдың декабрь 25-те №202 «Тыва Республиканың Арга-арыг ажил-

агыы болгаш арга-арыг үлетпүрүнүн ямызын тургузар дугайында» Чарлыын күүседире-биле Тыва Республиканың Чазаның

тургусканы-биле арга-арыг тургузуунун, камгалалынын, арга-арыгны өстүреринин талазы-биле ажилдар күүседиринге чагылдарны кирири;

3.3.11. бодунун удуртулганында турар арга-арыг ажил-агыйларына болгаш өске-даа организацияларга ревизияны болгаш хыналдаларны тургустунган чурум-биле чорударын;

3.3.12. кадыкка болгаш күш-ажылдын айыыл чок байдалын хандыраар талазы-биле хемчеглерни алып, бөлүк аас-кежик чок болган таварылгаларны болгаш өлүм-биле төнчүлүк болган таварылгада озал-ондактың шинчилелинге киржир, бертик-межел болгаш профессионал аарыгларны чылдагаанын тодардыр, ону эдер талазы-биле ведомство адаанда турар организациялар хемчеглерни алырын;

3.4. организастаар чүүлдери:

3.4.1. арга-арыгны өстүрер болгаш ооң продуктулуг чоруун бедидер, ажыктыг ажыглаар, үрезиннерни белеткээр база арга-арыгны катап тургузар талазы-биле олуртур материалдарны өстүрер болгаш арга-арыг тарылганын чорудар, арга-арыг фондузунун черлеринин гидромелиорациянын база арга-арыг ажил-агый угланышкынын оруктар тудугларынын ажылын;

3.4.2. арга-арыгның камгалалынын болгаш кадагалалынын талазы-биле хемчеглерни боттандыраарын, аңаа ажылгал ыяшты хойлуга чөрүштүр сайгарарын болгаш хойлуга чөрүштүр ыяш кезер хөделишкенин кириштири;

3.4.3. арга-арыгны чер кырынын өрттеринден камгалаары, ону болдурбас талазы-биле профилактиктиг хемчеглерни күүседирин, арга-арыг өрттерин өжүрерин;

3.4.4. тыварынын системазын тургузар, арга-арыг өрттерин болдурбазынын болгаш өжүреринин дериг-херекселдерин, өрт өстүрер дериг-херекселдерин болгаш ол системазын тударын;

3.4.5. арга-арыг өрттерин чер кырында камгалаар күштер-биле агаардан камгалаарынын кады хөделишкенин;

3.4.6. арга-арыг өрттерин өжүреринин планын ажилдап кылып, өрттүң айыыл чок чоруунун мониторингин;

3.4.7. Россия Федерациязынын хойлужудулгазын дүүштүр бодунун удуртулганында турар арга-арыг ажил-агыйларына болгаш өске-даа организацияларга бухгалтер учедун чорударын;

3.4.8. хамаатыларны хүлээп алып, хамаатыларын аас-биле болгаш бижимел-биле кириген айтырыгларын долзуу-биле сайгарып көөр, ол талазы-биле шитпирни хүлээп алып болгаш Россия Федерациязынын хойлужудулгазынын тургусканы-биле билдиришкенин ээинче харыыны чорударын;

3.4.9. ажил-чорудулганын тургустунган адырынга бодунун өске-даа эрге-хүлээлгезин боттандырып чорудар, бир эвес ындыг эрге-хүлээлге федералдык болгаш республика хойлуларында, Тыва Республиканын Чазааның Даргазынын азы Тыва Республиканың Чазааның чижек эрге-хойлу актыларында көрдүнгөн болза;

3.5. хандыраар чүүлдери:

3.5.1. арга-арыг фондузун ажыглаар, камгалаар, кадагалаар адырга күрүнө эргелеп-башкарылганын;

3.5.2. Тыва Республиканың девискээринде турар арга-арыг фондузун ээлээрин, ажыглаарын болгаш башкараар эргезин боттандыраарын;

3.5.3. арга-арыг ажил-агыйын чорударына болгаш арга-арыг ажылгалын боттандыраары-биле холбашпаан сорулгалыг арга-арыг фондузунун участоктарын аренда бээринин дугайында шитпирни хүлээп алырын;

3.5.4. арга-арыг ажил-агыйын ажыктыг ажыглаарын бедидер, арга-арыг ажылгалын эргелеп-башкараарын экономикактиг болгаш өске-даа аргаларын шингээди алырын болгаш сайзыраңгайдыраарын;

3.5.5. бодунун эргезинин хемчээлинге күрүнө чажыдындан тургустунган медээлерни камгалаарын;

3.5.6. арга-арыг ажил-агый ажилдакчыларынын амыдыралын болгаш күш-ажылын экижидеринче угландырган социал политиканы чорудар, арга-арыг ажил-агый ажилдакчыларынын күш-ажыл төлевиринин болгаш социал магадылалын тодардып турар адырлар дугуржулганын ажилдап кылырынга болгаш күүседиринге киржирин;

3.5.7. бойдус ажылгалынын экономикактиг, социал болгаш экологтуг талазынга дүүштүр арга-арыг курлавырларын ажыглаарынын ажыктыгын бедидер;

3.6. киржир чүүлдери:

3.6.1. арга-арыг фондузунун болгаш арга-арыгны өстүреринин, ажыглаарынын, камгалалынын адырынга хамаарыштыр таарыштырып турар Тыва Республиканың хойлуларынын болгаш өске-даа чижек эрге-хойлу актыларынын төлевилелдерин Тыва Республиканын күрүнө эрге-чагырга органнары-биле ажилдап кылырынга;

3.6.2. арга-арыг харылзааларынын болгаш арга-арыг үлетпүрүнүн адырынга делегей кады ажилдажылганын боттанды-

рарынга Россия Федерациязынын хойлужудулгазынын тургусканы-биле;

3.7. кириер чүүлдери:

3.7.1. арга-арыг фондузунун черлеринге лестничествонун санын болгаш кызыгаарын тургузарынын талазы-биле арга-арыг харылзааларынын адырынга, күүседикчи эрге-чагырганын федералдыг органынын төлээзинге саналын;

3.7.2. арга-арыгга ыяш кезер черлеринин санажылганын болгаш кезер ыяштарнын назынын тургузар талазы-биле саналды күүседикчи эрге-чагырганын федералдыг органынын төлээзинге;

3.7.3. Тыва Республиканың лестничестволарынын регламентин арга-арыг ажил-агыйларына болгаш арга-арыг планын бадыладыр талазы-биле чылдың-на саналын Тыва Республиканың Чазаанга;

3.7.4. хамаатыларнын бодунун хергелелинге ажылгал ыяшты, эм үнүштерни, аш-чемни болгаш ажылгалга хамаарышпас ыяштарнын курлавырларын белеткээринин чурумун болгаш нормазын тургузар талазы-биле саналын Тыва Республиканың Чазаанга;

3.7.5. арга-арыг үнүштерин садарынын, садып алырынын керээзинге үндезилеп белеткээрин эргежок чугула таварылгада тургузар талазы-биле саналды Тыва Республиканың Чазаанга;

3.7.6. арга-арыг үнүштерин садарынын болгаш садып алырынын керээзинин талазы-биле төлевир ставказынын хемчээлинин талазы-биле саналды бадыладыры-биле Тыва Республиканың Чазаанга;

3.7.7. күрүненин арга-арыг контролон болгаш хамааралын боттандыраар эрге-дужаалдыг кижилерин даңзызын бадыладыры-биле Тыва Республиканың Чазаанга;

3.8. белеткээр чүүлдери:

3.8.1. арга-арыг ажил-агыйларынын ажылгалынын, камгалалынын, арга-арыг фондузунун кадагалалынын болгаш арга-арыгны өстүреринин, арга-арыг планынын база регламентинин регионалдыг күрүнө программазын Тыва Республиканың күүседикчи эрге-чагырга органнары ажилдап кылырынга болгаш боттандыраарында бодунун эргезинин хемчээлинге саналдарны болгаш киржирин;

3.8.2. арга-арыгны, арга-арыг бөлүүнге болгаш арга-арыг камгалалынын категориязына хамаарыштыр дугайында саналды база арга-арыгны бир бөлүктөн бир бөлүкчө азы арга-арыг камгалалынын бири бөлүүндөн чогууру-биле өске бөлүүнчө азы категориязынче шилчидер дугайында;

3.9. арга-арыгнын өзүлдезинге болгаш байдалына салдарлыг объектилерин тудар черин тургустунган чурум-биле дугуржурун;

3.10. арга-арыгны чөлүгү ажыглаарын, камгалаарын, арга-арыгны кадагалаарын болгаш өстүрерин хандыраарына киржир чурттакчы конну болгаш хөй-ниити организацияларын кириштирерин;

3.11. арга-арыгны өрттен камгалаар болгаш ону өжүреринге эки тураның улусчу дружиналарын тургузар сорулгалы деткирин;

3.12. конкурстарны, аукционнары, өртектиң котировказын тургустунган чурум-биле чорудар болгаш Арга-арыг ажил-агый үлетпүрүнүн яамызынын хергелелинге барааннар чедирер, ажилдар күүседир, ачы-дуза чедирер хергелелинге чагылар кириер күрүнө керээзин чарар, а база бодунун эргезинин хемчээлинге ажил-чорудулганын тургустунган адырынга өске-даа күрүнө хергелелин белеткээр.

IV. Арга-арыг ажил-агый үлетпүрүнүн яамызынын хүлээлгези

Бодунун бүрүн эргезинин хемчээлинге:

4.1. Арга-арыг ажил-агый үлетпүрүнүн яамызын тударынга болгаш аңаа салдынган бүрүн эргезин боттандыраарына көрдүнгөн федералдыг бюджеттин субвенция акша-хөреңгизинин алыкчызы болгаш башкарыкчы хүлээлгезин боттандыраар;

4.2. арга-арыг ажил-агыйларын чорударына орулгаларын болгаш чарыгдалдарнын каттышкан сметадын арга-арыг ажил-агыйлары бадылаар;

4.3. экономикактиг классификациянын чүүлдеринин талазы-биле болгаш бюджет алыкчыларынын күрүнениң капитал салышкынын болгаш арга-арыг ажил-агыйларынын хемчеглерин акшаландыраар чарыгдалын тургустунган чурум-биле бадылаар, а база Россия Федерациязынын хойлужудулгазында көрдүнгени-биле акшаландырышкынын дөстөрүнүн өске-даа чарыгдалдарын;

4.4. федералдыг бюджеттен кирген субвенциядан арга-арыг өрттерин өжүрер талазы-биле бодунун бүрүн эргези-биле холбашкан чарыгдалдарны акшаландыраарын боттандыраар;

4.5. арга-арыг өрттерин өжүрер талазы-биле чарыгдалдарны үндүргенин бадыткап турар чарыгдалдар даңзызына, справкаларга болгаш өске-даа документиленге үндезилеп акша-хөреңгенин шилчидерин боттандыраар;

4.6. арга-арыг ажил-агыйын чорударына чарыгдалдарны акшаландыраар немелде дөстөрн кириштирерин хандыраар;

4.7. арга-арыг ажил-агый үлетпүрүнүн яамызы мобилизацияны белеткээрин хан-

дыраар, а база мобилизация белеткеленин талазы-биле бодунун удуртулганында турар арга-арыг ажил-агыйларын болгаш өске-даа организацияларнын ажил-чорудулганын контролдаар болгаш дүүштүрер;

4.8. арга-арыг ажил-агый үлетпүрүнүн болгаш ведомствонун адаанда турар организацияларнын ажилдакчыларынын профессионал белеткеленин организастаар, оларны өөредир, мергежилин бедидер болгаш стажировкаладыр;

4.9. Арга-арыг ажил-агый үлетпүрүнүн яамызынын ажил-чорудулганынын үезинде тургустунган архив документилен чыыр, шыгжаар болгаш ажыглаар талазы-биле ажилды Россия Федерациязынын хойлужудулгазынга дүүштүр боттандырып чорудар;

4.10. Россия Федерациязынын болгаш Тыва Республиканың чижек эрге-хойлу актыларында көрдүнгени-биле күрүнө өнчү-хөреңгизин эргелеп-башкараар талазы-биле хүлээлгезин болгаш өске-даа хүлээлгелерин боттандырып чорудар;

4.11. республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезинин прогнозун ажилдап кылырынга киржир;

4.12. адырнын ажил-чорудулганынын саң-хөө экономикактиг анализин чорудар.

V. Арга-арыг ажил-агый үлетпүрүнүн яамызынын эргези

Арга-арыг ажил-агый үлетпүрүнүн яамызы ажил-чорудулганын тургустунган адырынга бүрүн эргезин боттандырып чорудар сорулгалыг эргези;

5.1. Арга-арыг ажил-агый үлетпүрүнүн яамызынын эргезинге хамаарып турар айтырыглар талазы-биле эргежок чугула шитпирлер хүлээп алырда, тургустунган чурум-биле медээлерни негеп алып;

5.2. Арга-арыг ажил-агый үлетпүрүнүн яамызынын ажил-чорудулганынын адырынга айтырыгларын ажилдап кылырынга эртем болгаш өске-даа организацияларны, эртемденнерни болгаш специалистерни кириштирер;

5.3. Арга-арыг ажил-агый үлетпүрүнүн яамызынын ажил-чорудулганынын адырынга айтырыглар талазы-биле юридиктиг албан черлеринге болгаш хуу кижилерге тайылбырны бээр;

5.4. арга-арыг ажылгалынын чурумунга болгаш нормазынга Россия Федерациязынын арга-арыг хойлужудулгазынга хажыдышкынарны эдер талазы-биле, арга-арыг ажылын чорудуп турар хуу кижилерге болгаш юридиктиг албан черлеринге айтышкынын бээр база ол хажыдышкынарнын уржуктары-биле;

5.5. арга-арыг өртүн өжүреринге ажилдакчыларны, өртеке удур техниканы болгаш өске-даа организацияларнын транспорт дериг-херекселдерин мобилизация планынга дүүштүр тургустунган чурум-биле хаара тудар;

5.6. арга-арыг фондузунун участоктарын ажыглаар эргезин Россия Федерациязынын тургустунган хойлужудулгазынын чурумунга үндезилеп кызыгаарлаар болгаш тургузар, арга-арыг фондузунун участоктарын ажыглаар эргезинин документилен хынаар;

5.7. күштүг болуп турар хойлужудулганы хажыткан дугайында материалдарны иштики херектер органнарынче, прокуратура, судче болгаш арбитраж судтарынче чорудар, күрүнениң болгаш хөй-ниитинин сонургалын камгалаар хомудалды судче болгаш арбитраж судунче хойлу эзугаар тургустунган чурум-биле кириер, ооң иштинде арга-арыг фондузунга, арга-арыгларга болгаш арга-арыг фондузунче кирбейн турар черлерге чедирген когаралын эгидер дугайында база Тыва Республиканың девискээринде турар арга-арыгларнын ажылгал ыяжын садар негелдезин хажытканы дээш торгаалды тыртып алып дугайында;

5.8. арга-арыгларга өрттүн айыылдыг байдалы тургустунуп келген эргежок чугула таварылгада, арга-арыгга хамаатыларнын чорудурун болгаш транспорт дериг-херекселдеринин кирерин кызыгаарлаар, а база Россия Федерациязынын Арга-арыг кодекзинге (чүүл 11) дүүштүр арга-арыг фондузунун участоктарына тодаргай ажилдарнын хевирлерин чорударын;

5.9. Арга-арыг үлетпүрүнүн яамызынын удуртулганын адаанда турар арга-арыг ажил-агыйларын, ведомствонун адаанда турар организациялар болгаш албан черлерин тургустунган чурум-биле тургузар, эде организастаар болгаш дүжүрер;

5.10. Арга-арыг ажил-агый үлетпүрүнүн яамызынын ажил-чорудулганынын чидиг айтырыгларын сайгарып чугаалажырынга коллегиялдыг чөвүлээр органы тургузар;

5.11. Арга-арыг ажил-агый үлетпүрүнүн яамызынын хергелелинге болгаш өске-даа ажил-чорудулганын тургустунган адырынга күрүнө хергелелинге объектилеринин капитал тудуг болгаш септелге талазы-биле чагыкчы кылдыр кирер;

VI. Арга-арыг ажил-агый үлетпүрүнүн яамызынын ажил-чорудулганын организастаары

6.1. Арга-арыг ажил-агый үлетпүрүнүн яамызын сайыт удуртур, арга-арыг харыл-

зааларынын адырынга күүсекчи эрге-чагырганын федералдыг органынын төлээзи-биле дугуржулганын эзугаар Тыва Республиканың Чазааның Даргазы эрге-дужаалынга томуйлаар болгаш хостаар.

Сайыт оралакчыларлыг болур, Тыва Республиканың Чазаа эрге-дужаалынга томуйлаар болгаш эрге-дужаалындан хостаар.

Сайыт Арга-арыг ажил-агый үлетпүрүнүн яамызынын бүрүн эргезинде салдынган сорулгаларнын күүселдези, Арга-арыг ажил-агый үлетпүрүнүн яамызынын ажил-чорудулганынын түнчели, бухгалтер учедунун организациязы, тургустунган хуусаа-зында отчетту кириери дээш хууда харысалгалыг болур.

6.2. Сайыт:

Арга-арыг ажил-агый үлетпүрүнүн яамызынын, арга-арыг ажил-агыйларынын болгаш бодунун адаанда турар өске-даа организацияларнын ажил-чорудулганынын удуртулганын боттандыраар;

Тыва Республиканың Арга-арыг ажил-агый болгаш арга-арыг үлетпүрүнүн яамызынын структуралыг бадыладыр талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның Даргазынче саналды кириер;

Федералдыг бюджеттен келген субвенциянын хемчээлинге, Арга-арыг ажил-агый үлетпүрүнүн яамызынын штаттыг чурумун бадылаар, а база ажилчыннарнын санынын болгаш күш-ажыл төлевиринин фондузунга дүүштүр республика бюджетинин акша-хөреңгизин;

арга-арыг ажил-агый үлетпүрүнүн аппаратынын ажилдакчыларын, арга-арыг ажил-агыйларынын удуртукчуларын тургустунган чурум-биле эрге-дужаалынга томуйлаар болгаш эрге-дужаалындан хостаар болгаш өске-даа яамызын адаанда турар организацияларнын, ол ажилдакчылар-биле албан керээзин (күш-ажыл керээлерин) чарар, өскертир болгаш үзер;

Бодунун оралакчыларын болгаш Арга-арыг ажил-агый үлетпүрүнүн яамызынын структуралыг кезектеринин удуртукчуларынын эрге-дужаалдыг хүлээлгелерин тодардыр, Арга-арыг ажил-агый үлетпүрүнүн яамызынын структуралыг кезээнин дугайында чурумун, яамынын күрүнениң хамааты албан-хаакчыларынын эрге-дужаалдыг регламентин бадылаар;

Арга-арыг ажил-агый үлетпүрүнүн яамызынын иштики ажылын организастаар айтырыглар талазы-биле дужаалды үндүрер;

Арга-арыг ажил-агый үлетпүрүнүн яамызына күрүнениң хамааты албан-хаакчызы хүлээлгезин эрттирип турары-биле холбаштыр, күрүнениң хамааты албан-хаакчызы айтырыглар дугайында хойлужудулгага дүүштүр шитпирлээр;

Арга-арыг ажил-агый үлетпүрүнүн яамызынын адаанда турар арга-арыг ажил-агыйларынын, ведомство адаанда турар организацияларнын болгаш албан черлеринин уставын тургустунган чурум-биле бадылаар;

Арга-арыг ажил-агый үлетпүрүнүн яамызынын дериг-херекселдерин болгаш өнчү-хөреңгизин тургустунган чурум-биле бүзүредилге чокка башкараар, яамыны судка болгаш арбитраж судунга сонургалын төлээлээр, казначейство органнарынга болгаш банк албан черлеринге шупту акша операцияларын яамынын мурнундан чорудар;

Арга-арыг ажил-агый үлетпүрүнүн яамызынын дугайында Чурумга өскерилгелер болгаш немелдер кириер талазы-биле саналды Тыва Республиканың Чазаанга кириер;

Арга-арыг ажил-агый үлетпүрүнүн яамызынын, арга-арыг ажил-агыйларынын болгаш ведомствонун адаанда турар организацияларнын ажил-чорудулганын хандыраар саң-хөө кезээнге республика бюджетин тургузар талазы-биле саналды Тыва Республиканың Саң-хөө яамызынга кириер; чижек эрге-хойлу актыларынын төлевилелдерин Тыва Республиканың Чазаанче кириер;

Арга-арыг ажил-агый үлетпүрүнүн яамызынын, арга-арыг ажил-агыйларынын болгаш ведомство адаанда турар организацияларнын ажилдакчыларын болгаш өске-даа кижилерни Тыва Республиканың күрүнө шаандаларынче болгаш хүндүлүг аттар тыпсырынче кириер;

6.3. Арга-арыг ажил-агый үлетпүрүнүн яамызы тудуп турар күрүнө өнчү-хөреңгизин оперативтиг эргелеп-башкараар болгаш хойлужудулгада тургусканы-биле ол өнчүнү башкараар.

6.4. Арга-арыг ажил-агый үлетпүрүнүн яамызы саң-хөө ажил-агый операциязынын бухгалтер учедун чорудар, хойлужудулгага дүүштүр уениң болгаш чылдың бухгалтер отчетун тургузар база оперативтиг статистика отчетун болгаш тургустунган чурум-биле чогуур органнарже оларны кириер.

6.5. Күштүг болуп турар хойлужудулгага дүүштүр Тыва Республиканың Чазааның Даргазынын шитпиринге үндезилеп, Арга-арыг ажил-агый үлетпүрүнүн яамызын дүжүрерин болгаш эде организастаарын боттандырып чорудар.

Тываның Чогаалчылар эвилелиниң 65 чыл оюнга

ҮЕНИҢ СУДАЛЫ-БИЛЕ ТУДУШ

Бо чылдың ноябрь айда республиканың хөй-ниитизи Тываның Чогаалчылар эвилелиниң тургустунганындан бээр 65 чылдаан юбилейин демдеглеп эрттирер. Аңаа белеткелдерниң болгаш чогаадыкчы эвилелдиң бөгүнгү ажил-чорудулгазының, ооң мурнунда тургустунган чидиг айтырыгларның дугайында чугаалап бээрин бистиң корреспондентивис Тыва Республиканың Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң даргазы, РФ-тиң Күрүне Думазының депутады Ч.Ч.-Д. ОНДАРДАН дилээн.

— Чилинге кири сивирерге-даа тыва литератураның өгбелери С.К. Токаның, С.А. Сарыг-оолдуң, С.Б. Пюрбюнуң адыбиле хин тудуш, оларның эгелээшкинибиле үндезилетинип тургустунган эвилелдиң бо эрткен 65 чылдарның дургузунда ажил-чорудулгазын кандыг янзылыг үнелеп көөр-дүр силер, Чылгычы Чимит-Доржуевич?

— Тываның Чогаалчылар эвилелиниң төөгүзүндө чечектелишкиниң-даа, хожудаашкынның-даа үе-чадалары турган. Ынчалза-даа, чүнүң-даа мурнунда, ооң Тываның культуразына, литературазына, уран чүүлүгө чедирген салдарын чугаалаары черле артык эвес. Эвилелдиң кежигүннериниң — тыва чогаалчыларның дорт киржилгезиниң ачызында чаа нептерээн тыва бижик улам ыңай сайзыралды ап, театр уран чүүлү, парлалга чаа деңгелче үнген, оларның орус болгаш даштыкы классиктерниң чогаалдарының очулгалары тыва чонну бүдүн делегейниң амыдыралыбиле таныштырып, холбаштырган. Ол үнелеп четтинмес, маргыжыл болбас факт-тыр.

ТАР үезинде-даа, совет үе-чаада-даа республиканың бирги удуртукчузу С.К.Тока, боду база чогаалчы кижилер болгаш, Эвилелге доктаамал дуздалажып, сагыш човап келген. Бо кижиге улустуң хамаарылгазы, ажил-чорудулгазына үнелели чүзүн-бүрүн-даа болза, ооң тыва литератураның сайзыралына арттырып каан изи балалбас деп бодум хуумда санап чоруур мен.

Коммунисттик партия тергиптер турар үелерде-даа, тыва чогаалчылар амыдыралдан чыда калбайн келген. Улусчу тудуглар, куруккан черлерниң шиңгээдилгези, улус ажил-агый адырларының хөгжүлдези, аныктар айтыры дээш, чуртка нептереп, көдүрлүп турган шимчээшкин, болушкун, айтырыг бүрүзү чогаалчыларның демир-үжүлүнүн бажына «шистелип», бедик идея-уткалык чогаалдар болуп бодарап келген. Черле ынчаш ол үелерде чогаалчының үнүгө хереглел-даа, чон ортузунда оларның ат-алдары-даа бедик турган-дыр ийин.

Салган айтырынарга харыылаар дизе, дыка хөй үе-шак негеттинер, янзы-бүрү барымдааларга доктаар, 65 чыл дургузунда кылган-туткан ажилдарыны коптарып санаар апаар. Ынчангаш аңаа кысказы-биле харыылап көрейин: Чогаалчылар эвилели база ооң кежигүннери кажан кезээде Тываның, ооң чонунуң салым-чолу-биле бодунуң судалын хөөннестирип ажилдап келген болгаш республиканың төөгүзүн тургусчун, ооң ат-алдары делегей деннелинге чедир көдүреринге дуздалажып келген хөй-ниити организациязы-дыр.

Эвилелдиң амгы байдалы, деңгели, ниитилел амыдыралына салдары сулараш кылынган-даа болза, бурунгаарынаштыг көрүп турар бис. Реформалар чылдарының хоозуралдыг салдары тыва литературага аажок аарышкылыг-даа болган болза, кол-ла чүүл — тыва чогаалчыларның хөй-ады кудулаваан, сузу бастынмаан деп чугаалап болур мен. Ооң херечизи — тиражи чеже-даа эвээш болза, чылдың-на хөй-хөй чаа чогаалдарның чырыкче үнүп, чогаал делгеминде чаа-чаа аттарның тыптып турары, номчукчуларның тыва чогаалга хереглелиниң сулараваны болур. Бо чылын безин элээн хөй авторларны Эвилелдиң кежигү-

нүгө хүлээп алдывыс.

— «Бөрүнү буттары чемгерер» дээр дег, езулуг чогаалчыны чүгле ооң чогаалдары чемгерер деп чугаа бар. Ынчангаш авторларның бодунуң бодараткан «төлүнгө» ээ-харыс салгалы, өскө хумагалы кончуг болур. А бөгүнгү амыдыралдан алырга, салым-чаяан чок бол, ынчалза-даа карманында кокшулду саазын, будук хорадып чоруур ол-бо кижилер, хөөредип чугаалаар болза, ай санында чыгы ном аттыг дептержигештерни чырыкче үндүрген болур-дур. Ындыг «чогаалдарның» тыва литературага салдарын чүү деп бодаар силер?

— Кончуг чөптүг айтырыг-дыр. Ол дээр-ге бөгүнгү амыдыралывыстың база бир «аары»-дыр ийин. Салым-чолун чогаал ажилы-биле холбаан кижилер бодун төдүзү-биле аңаа берипкен, доктаамал ооң-биле үрелдешкен, ооң-биле-ле ажаанзыраан чоруур. Амгы үеде-даа ындыгларны бистиң аравыста чок деп болбас. Бодум хуумда оларны кончуг хүндүлээр мен. Ынчалза-даа оларның хилинчектенишкиниң ажалы кончуг эвээш, оларның күш-ажылының шүүделенини эгидилгези кончуг куду. Эвээш-биче гонорарны ай санында алыр эвес сен, а өг-бүлени, ажы-төлдү чүнүң-биле азыраарыл? Ынчангаштың дыка хөй салым-чаяанныг кижилер өске ажилдарже шилчий бергеш, ооң чүгүнгө бастыртып, үнү дыңналбайн баар чылдагааны ол. Мээң билирим безин элээн хөй кижилер амыдыралдың аагына алыскаш, чогаадыкчы шыдал-шинээн, курлавырын долузу-биле ажыдып шыдавайн бардылар. А үе чангыс черге турар эвес. Бөгүнгү кылып шыдавааның чүүлү назы-харның дөвүнчүндө четтигери берге-ле.

Бөгүн бистер кижилерниң хөдөлүшкүн-нерин кызыгаарлавайн турар, «ынчанмамынчанма» деп хоруушкуннар чок хостун ниитилелде чурттап турар бис. Шыдал-шинээң бар болза, ону шиңгээт, боттандыр — амгы амыдыралдың сорулгазы ол-дур. Ону балдыры дыңзыг кижилер чүнүң-даа мурнунда билип, бар-ла шаа-биле ажыглап турар. Чоокку эрткен чылдарда ындыг кижилер тыва чогаал делегейинче база шуругуп кирип келген. Бир талазында ол эки болбайн аан — кайда-чүде Ном үндүрер чериниң, Чогаалчылар эвилелиниң план-саланында ээлчег, хуусаа манап олурбайн, чогаалын саат чокка үндүрүп алыр. Өске талазында мындыг байдалдың багай салдары база бар — номчукчуларның кичээнгейинге шынары куду, «чогаал» аттыг чүүл бараалгаттынып, сыгаттынып болур. Байдал шак-ла мындыг янзылыг турар чүве болза, кедизинде барып ол ниитизи-биле тыва литература аар согулга таварыштырып болур. Бодунуң кокшулу-биле үндүрген чогаалдарның хөй нуруузу силерниң чугаалааныңар ышкаш саазын, будук хорадыы болур-дур ийин. Ону бис эскерип, аңаа удур канчаар хөдөлүп болурун аргаларын дилеп тып турар бис.

— Чижээлээрге?

— Чер-черлерге номчукчулар-биле ужуражылгаларны эрттирип, тыва литератураның амгы байдалына хамаарышкан чугааны чорудуп, тыва чогаалчыларның юбилейлерин оларның төрүтүнген черинге демдеглеп тур бис. Чүгле чогаалчылар эвес, а журналистер база ажилдың ындыг арга-

хоргазын «чон аразынче кирери» деп адаар боор чүве. Мындыг чергелиг ужуражылгалар, ажыт-чажыт чок чугаалажыг кончуг өөредиглиг болгаш келир өйже сорулгалар планын тургузарына ажыктыг. Бо чылын безин Тываның Чогаалчылар эвилелиниң бөлүк кежигүннери Эрзинниң, Тес-Хемниң, Чөөн-Хемчиктин, Кызыл кожуунуң суурларына чедип, номчукчулар-биле ужурашкан. «Чаатының ыраажызы» деп мөөрейге-даа кириштис. Чогаалчылар В.Эрелчинниң, В.Серен-оолдуң, К.Натпий-оолдуң, Ө.Чиммиттин юбилейлерин демдеглеп эрттиривис. Удавас Юрий Кюнегештин 80 харлаан, Антон Үержааның 50 харлаан юбилейлерин демдеглеп эрттирери-биле А.А.Даржай, З.Б.Самдан, А.С.Шоюн составтыг тускай комиссияны тургустуус. Бо хемчеглерге чазак-чагырганы кириштирери-биле чагаа-бижиктерни белеткеп тур бис.

Литературлуг чогаадылганы деткири болгаш улам ыңай сайзырадыры, профессионал болгаш анык чогаалчыларның чогаадыкчы өзүлдезинге деткимче бээри-биле бүгү-ле жанрлар аайы-биле конкурстарны эрттирип келген болгаш ам-даа эрттирери көрдүнген. Удавас Чогаалчылар эвилелиниң тургустунганындан бээр 65 чылдаан юбилейинге тураскааткан республика конкурсузун эрттирер бис.

Конкурсту ийи кезекке чарган чүве. Баштайгы кезең Тыва Республиканың Чогаалчылар эвилелиниң кежигүннериниң 2005-2007 чылдарда үндүрген номнарының ортузунга эрттирер. Ийигизин республиканың анык чогаалчыларының ортузунга чорудар, аңаа эң эки шүлүк бижээн авторларны тодарадыр. Конкурстуң тиелекчилерин акша-төгери, өртектик белектер биле шаңнал-мектептеринден аңгыда, оларның чогаалдарын тускай ном кылдыр үндүрерин азы «Улуг-Хем» сеткүүлге парлаарын ЧЭ-ниң мурнундан саналдаар бис. Оон туржук, эң эки чогаал бижээн, эң эки баштайгы номун үндүрген авторларны Тываның Чогаалчылар эвилелиниң саат чокка хүлээп алырының айтырыгын өөренип көөр бис.

Мындыг улуг хемчээлдиг ажилдың чарыгалы хөй болур болгай, ынчангаш амдыгааштан эгелеп деткиччилерни дилеп, олар-биле ажилдап эгелей бердивис...

— Бир-тээ, чугаавыс акша-төгери, деткиччилер дугайында айтырыгже углан бергенде, мындыг айтырыгың черле салбайн барбас аргам чогул. Силер дээр-ге чүгле чогаалчы эвес, а депутат база болгай силер. Күрүне Думазының шугуму-биле оран-делегей кезип, ол-бо черде, чуртта четкениңерни чүгле солун-сеткүүлдерден номчуп четтигер-дир. Аңаа баргаш кайыны-на чүгле депутат ажил-хүлээлгелер-биле кызыгаарлаттынып турган деп силер. Чер-черлерде чогаалчыларның ажил-ижин, амыдырал-чуртталгазын сонуургап-ла турдуңар ыйнаан?

— ССРЭ үезинде эвилелдешкен республикалар турган түрк дылдыг күрүнелерде байдал ниитизи-биле Россияны-биле демей-даа бол, ону шийтирлеп турарының арга-хоргалары аңгы-аңгы. Чоокта чаа Казахстанның Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң даргазы-биле ужураштым. Ооң чугаазы-биле алырга, оларга күрүне, хөй-ниити хөлчөк дузалап турар боор-дур. Чамдык үндүрүглерден хостап, тускай грантыларны тургузуп, бай-шыырак бизнесменнерни быжыглап каан болур, ол дээш оларга үндүрүг онаалдазына чингелделерни көргүзүп турар. Россияның бай-шыырак регионнарында — нефть, газтыг Татарстанда, Башкортостанда, алмазтыг Якутияда байдал черле чүгээр, ында тускай хоойлуну хүлээп алгаш, чазактан деткимчени эвилелдерге болгаш чогаалчыларга көргүзүп турар боор чорду.

— Бистиң чазак-чагыргавыстың бо

айтырыгже көрү-жү кандыгыл? Ол чарыкта эриктиң барааны көстүп турар бе?

— Чазак-чагырга тыва литератураның айтырыгларынче ээ көрүнмейн турар дээр болза, меге апаар. Шыдаар шаа-биле дузалажып келди, ам-даа дузалажып дээрзинге бүзүрөп турар бис. Литература талазы-биле күрүне шаңналдарын-даа, чогаал адырынга Тываның Чазак Даргазының тускай шаңналдарын, шылгараңгай чогаалчылары-выска алдарлыг аттарны тыпсып, орден-медаль-биле шаңнап тур. Ынчалзажок ол бүгү бир болушкун-биле холбашкан чаңгыс удааның деткимчези болуп турары хомуданчыг. Күрүнеден саң-хөө талазы-биле дузаны тускай хоойлу-биле быжыглаары чугула. Комжавыста регионнарының, ХКД чурттарында бистер ышкаш түрк дылдыг республикаларның арга-дуржулгазын өөренип көөрү, ажыгдалга алыры чугула.

Тываның Чогаалчылар эвилелиниң ажил-чорудулгазына деткимчени көргүзүп турар буянын сеткилдиг сайгарлыкчыларны, бай-шыырак организацияларны чок деп болбас. Бир эвес ол дээш оларга күрүне мурнундан чингелделерни көргүзүп турган чүве болза, ындыгларның саны улам көвүдээр ийик. Бо дээр-ге удуртур-баштаар черлерниң, депутаттарывыстың боданыр ужурулуг айтырыгларының бирээзи-дир.

Эрги Чазак турда Чогаалчылар эвилелиниң тускай оран-савазын тударының, ооң тудуунга чер участогун аңгылап бээриниң, акша-төгерики инвестиция программаларының акша-хөреңгилеринден көөрүн дилеп, аңаа холбаштыр харын-даа чазак доктаалының төлевилелин безин белеткеп кылган турдуvus. Эрге-чагыргага чаа Чазак келген соонда, ол айтырыг агаарда астына берген. Ынчалза-даа ооң соң-даарта шийтирлеттине бээринге, Чазак чогаалчыларны деткимче чок арттырбас дээрзинге идеген турар бис.

Тывада бар эвилелдерниң аразында чүгле ийи эвилел — Чогаалчылар болгаш Композиторлар эвилелдери — бажының кырында дээвири чок улус бо. Парлалга бажының чеже-даа суд органнары, адвокаттар конторалары тудуп чий берген болза, ында солуннар редакциялары, журналистер ажилдап турар-дыр. Журналистер эвилелиниң баштаар чериниң даргазы А.С.Шоюнун ажилдаар өрээли база ында болганда, оларны чаглактыг деп болур. Чурукчулар бажының өрээлдерин база-ла демги-ле адвокаттар болгаш өске-даа структуралар эжелеп турар бол, олар база хоргадалдыг улус-тур. Чүгле харын демги үстүнде адааным ийи эвилел-ле доктаамал оран-сава чок бис. Мону дарый шийтирлээр үе келген. Хөй-ниити, күрүне эрге-чагыргазының күү-секчи болгаш төлээлекчи органнары, тыва чогаадыкчы интеллигенция бир дем болуп алгаш ажилдаар болзувусса, ол чарыкта эриктиң барааны чүге көзүлбес боор ийик, көстүп келир ужурулуг.

— Сөөлүндө журналистерниң чаңчыл-чаан айтырыгы — чогаадыкчы хууда планыңарда чүү барыл?

— Август айда «Ынакшыл — эки эрнин эжи» деп номну чырыкче үндүрдүм. Ында аңгы-аңгы чылдарда бижээним шүлүктөр, очулгалар колдап турар чүве. Бодумнун амыдыралымның намдарын — мемуарларны база бижип доозуп тур мен. Республиканың күрүне эрге-чагыргазының структураларына ажилым, РФ-тиң Күрүне Думазына ийи чыыш улаштыр депутат ажил-ижим, республиканың политиктиг, социал-экономиктиг амыдыралына киржилгем, Тываның иштинге хөрлээлел турган политиктиг болушкуннарга мээң амы-хууда үнелелдерим ында эвээш эвес черни ээлеп турар. Оон аңгыда 1983 чылда-ла планын тургузуп, сюжедин белеткеп каан чогаалымны — Пор-Бажының чижээнге үндезилеп, эрте-буруңгу Тываның төөгүзү-биле холбашкан шини парламент дыштанылгаларының чай-хозун ажыглап, сегирип алдым. Амдызында бо-ла ийин.

Интервьюну А.АЛАШ белеткээн.

Интернационалчы албан-хүлээлге

ЧЕЧЕН РЕСПУБЛИКАЖЕ БАЗА КАТАП...

Бистиң тыва ОМОН-нуң дайынчылары Соңгу Кавказче катап база чоруур дээш күстүң эге хонуктарыңа чедир дүн-хүн дивейн, шыырак дайынчы белеткелди эрткенер.

Сентябрь 1-де, үделге кылып чаңылчаан черивис ИХЯ-ның даштыңа ОМОН-нуң 30 дайынчызын болгаш 10 тускай специализин Чечен Республикаже үдээр дээш оларның кады ажылдап турар эш-өөрлери, ада-иелери, дөргүл-төрели чыгып келгенер. Дайынчыларның Чечен Республикага күүседир даалгазы шуптувуска билдингир болгай: Россия Федерациязының конституусу херээн камгалажыр, тус черниң аңгы-аңгы структуралары-биле катая аңаа барып ажылдаар.

Дайынчыларның аразында хөй удаа ынаар чораан Владислав Чамзы, Артыш Ондар, Доржа Маалай дээш, оларның аразында кыс дайынчы Алдынай Кара-

Сал база бар. Кыска үделге хуралын ИХЯ-ның сайтының оралакчызы А.М.Корнеев башкарып эртирип, сөс алгаш, чоруу турар Тываның оолдарыңа дайынчы даалгазын хажык чокка быжык күүседирин, орук-суурга эки чоруурун база шупту онча-менди чанып кээрин күзээр. Бо удаада алды ай үргүлчүлээр сургакчылаашкының дайынчыларын ОМОН-нуң командири, милицияның полковниги Мergen Даңзыевич Кара-Монгуш баштап чорууна. Олар Чечен Республикада ажылдап турар Ханти-Мансийскиниң 40 дайынчызын халаарлар.

Чагыр-сургаашкының үделге соонда, автобустар Кызыл—Абакан—Грозный маршрутче шимчеп үнүпкен.

Сергей ТУВАК,

ОМОН-нуң дайынчызы, улуг прапорщик.

Ленин, 18 дыңнадып тур

Тыва Республиканың Иштики херектер яамызының дежурный кезээниң медээзин езугаар алырга, 2007 чылдың

август 27-ден сентябрь 2-ге чедир республикага 109 кем-херек үүлгедишкени бүртүткүткен, ооң 82-зин изии-биле илереди тупкан. Неделя дургузунда 3 өлүрүшкүн, кижиниң кадыыңа өжегерээр аар кемдээш-кин чедирген 14 кем-херек үүлгеди болган, оон 3 кижини амы-тынындан чарылган, 1 дээр-бедээшкн, 6 үптээшкн, 26 оорлаашкн, наркотиктиг бүдүмелдерни хоойлу езугаар эвес шыгжап болгаш ап чораан 37 барымдааны илереткен, 6 орук-транспорт озал-ондаа болган, аңаа 11 кижини янзы-бүрү кемдээшкнни алган.

Кижиниң кадыыңа өжегээр өлүмнүг кемдээшкнни чедиргени

Кызыл. Август 27-де эртен Паротурбинная кудумчунуң бир бажынының хериминиң иштинден көп-белдинче балыгладып кемдээр Сукпак суурнуң 43 харлыг чурттакчызының өлүг мөчүзү тывылган. Прокуратура болгаш милиция ажылдакчыларының кады бир демниг дүрген истелгени чоруткан түннелинде кем-херек үүлгедишкенине каразыттырып турар бот-өөредилге-биле өөренип турар кижини тудуп алган. Истелгени Кызыл хоорайның прокуратуразы болгаш ИХЭ чорудуп турар.

Үптээшкн

Кызыл. Август 30-де дүне үш шак үезинде Торгалы суурнуң анык чурттакчызы 4-5 шак мурнунда танывазы бир кижини республиканың шериг комиссариатының бажынының чанынга ооң документиерлиг, бир муң ажыг рубльдиг сумказын күш-биле былаап алгаш барганын хоорай милициязынга дыңнаткан. Милицияның таңныл албанының ажылдакчылары медээни алгаш, дүрген дээштиг ажылдаан түннелинде каразыттырган кижини туттурган, когараан кижини танаан,

моон соңгаар херектиң сайгарылгазын чорудары-биле ону Россияның хоойлузунда айтып каанын езугаар түр бажыңнаан.

Орук-транспорт озал-ондаа

Кызыл. Август 29-та 22 шак ажып турда, ОШАЧКИ-ниң дежурный кезээне найысылалдык 21 харлыг чурттакчызы автомашинага Московская кудумчузу-биле чоруп орташ, кудумчунуң чадаг кижини кешпес чери-биле кешип бар чораан эзирик кижини таварыканының дугайында медээ келген. Орук-транспорт озал-ондааның түннелинде кемдээшкн алган 23 харлыг эр кижини республиканың төп эмнелгезинге чедирген.

Чөөн-Хемчик кожуун. Сентябрь 1-де 11 шакта Кызыл — Тээли аразының автооруунга Газель ГАЗ-32213 биле КамАЗ-55102 автомашина үскүлешкени Чөөн-Хемчик кожуун чагыргазының даргазының оралакчызы дыңнаткан. Озал-ондак болган черден янзы-бүрү кемдээшкннерлиг 5 кижини кожуунуң төп эмнелгезинде чедирген.

Наркотиктиг бүдүмелдерни хоойлу езугаар эвес шыгжап болгаш ап чорааны

Кызыл. Август 28-те эртен Калинин кудумчунда 2/1 бажынының артынга милицияның таңныл албанының ажылдакчылары көрүп турда, Кызыл чурттуг 20 харлыг ажыл чок кижини черже 7,218 грамм деңзелиг гашишти октапкан. Ону шагдаалар тудуп алган. Аңаа хамаарыштыр Россияның кеземче хоойлузунуң 228 чүүлүнүң 1 кезээ-биле кеземче херээн оттурган.

Назы четпээрнер машиналар оорлап турар

Кызыл. Август 29-та назыны улгады берген Кызылдың чурттакчызы эртен дөрт шак үезинде үш билдинмес кижини ВАЗ-11150 автомашиназын оорлап бергенин дыңнаткан. Дүрген истелге хемчеглерин алгаш, кем-херек үүлгедишкенине каразыттырган кижилерни илереткен болгаш туткан. Олар болза, он класстың ийи өөреникчизи, №4 профучилищениң сургуулу болган. Назы четпээрнерни шыңгыы хайгааралга тургузары-биле ада-иезинге дужаап берген. Автомашинаны эезинге эгиткен.

ТР-ниң ИХЯ-ның парлалга албаны.

Орук шимчээшкнниниң акциязы

КИЧЭЭНГЕЙЛИГ БОЛУҢАР, УРУГЛАР

Республикада назы четпээр уругларның автотранспорт озал-ондаанга таваржып турары дүвүренчиг болуп артпышаан. Бо чылдың эрткен чеди айларында назы четпээр уругларның орук шимчээшкннинге таварышкан 30 озал-ондаа бүртүткүткен. Эрткен чылдың бо үезинден 36,6 хуу көвүдээр. Озал-ондактар Кызыл, Таңды, Тес-Хем, Улуг-Хем, Барыын-Хемчик, Мөңгүн-Тайга, Чаа-Хөл кожууннарның девискээрлеринге болган.

Анализтен алгаш көөрге, назы четпээр уруглар август, сентябрь айларда хөйү-биле орук-транспорт озал-ондаанга таваржып турар. Бо үеде уруглар чайгы дыштанылганын суурлар, хоорайларже эеп келир, орук шимчээшкнниниң дүрүмнерин бо-ла сагывайн баарлар.

Орук-транспорт озал-ондааның айыылын болдурбазы-биле бо чылдың август 20-ден сентябрь 16-га чедир Россия чергелиг орук шимчээшкнниниң акциязын чарлаан. Орук шимчээшкнниниң киржикчилерин аңаа идепкейлиг киржиринче кыйгырып тур бис. Ынай-бээр уруглар аргыштырарда техниктиг

байдалын эки хынаан, таарымчалыг дериттинген машиналарга чоруурун чолаачыларга сүмелеп турар бис. Ада-иелер уругларын кудумчу кежерде кончуг оваарымчалыг болурун, орук дүрүмүн шыңгыы сагырып хүннүн-не сагындырып турарын чагырдыр бис.

Уруглар, кудумчуларны кежерде чүгле чадаг кижини кежер демдектиг черлеп, светофорнуң ногаан чырыгы хып турда, кежеринерни сүмелеп, чагырдыр бис. Кел чоруур машиналарны кичээшкнгейлиг көрүнер, машина оруунга шуут ойнап болбас.

Күрүмениң автоинспекция ажылдакчылары бо акцияның үезинде тускай план езугаар ажылдаар: ажылчын коллективтерге лекция, беседаны номчуур; школалар чанынга нарядтарны тургузар; чолаачылар-биле орук шимчээшкнниниң хажыдышкынының дугайында чугааны күштелдирер. Школаларга ада-ие хуралдарына киришкеш, орук шимчээшкнниниң айыыл чок чоруун хандырап дугайында айтырылгарга беседаларны чорудар.

ТР-ниң ИХЯ-ның ОШАЧКИ-ниң суртаал ажылы чорудар килдизи.

Кожуунда чаа килдис тургустунган

Бай-Тайга кожуун чагыргазында чаа килдис ажыттынган, ооң адын улусчу ус-тывыш ажылдары болгаш туризм талазы-биле дээр. Кожуунуң экономиказын боттуп орулганы бээр ындыг адырларны хөгжүдүп тургаш сегидип ап болурун удуртулга болдургаш, чаа килдисти тургускан. Улустун ус-тывыш уран чүүлү кожуунга шагдан бээр хөгжүп, алдаржып келгени билдингир. Элээн каш чылдар мурнунда даштан сиилбип кылган уран чүүл чогаалдарын—аң-мең, азырал малдарның каасталгалыг дүрзүлерин Чурулга уран чүүлүнүң фондузун дамчыштыр садып ап, нептередип турган болза, ол ам буураан. Шагдан бээр хөгжүп келген биче скульптурага хамааржыр даш чоңарының уран аргазыңче «Пор-Бажың» культура фондузу сонуургалын илереткен.

(Интернет-медээлерден).

Улуг езулал — ноябрь 10-да

Ыдыктыг XIV Далай-Лама Башкывыстың дээди буянын ажыл-үүлези — бүгү амылыгының аас-кежиниң үндезини — Будда Башкының Өөредиин ам-даа хайырлап, улуг энерел сеткили-биле бистер бүгүдөгү ээ көрнүп, узун назыларын дилээр тускай езулалды эрттирерин дыңнадып тур бис! Бо езулал Индияның Дхарамсала хоорайыңа 2007 чылдың ноябрьның 10-да болур.

Ук езулалды төвүт дылга «Деншук» дээр, тыва дылга утказын очулдуурга — «Бисти кагбайн ам-даа узун назылап, кадык-чаагай болуп, арыг-шынын оруун айтып көрүңер!» дээр дилег болур. Ыдыктыг Далай-Лама Башкының делегейге амыр-тайбынның, чоннар аразында эп-найыралдың быжыгарыңа, шажын-чүдүлгелерниң бот-боттарының билчилгезинге кирип чорууру ачы-хавыязының херечилери бис.

Бо чылын — чурагай езугаар Ыдыктыг Башкывыстың чылы кирип турар. Ооң ужурундан делегейде сарыг шажынның хөй-хөй улуг башкылары, ооң төлээлери бо чылда удаа-дараа «Деншук» езулалын эрттирип турар. Ол езулал Улуг Башкының буянын үүл-херээнге, кадыкшылыңа шаптык-моондактарның чайлаарыңа дузалыг. Удавас болур езулалга Тываның, Бурятияның, Калмыкияның, Моолдун шажын удуртукчулары, казак-чагырганың төлээлери, чүдүкчү чон киржир. Бо дээрге, Далай-Лама Башкыга бистиң чоннарывыстың хүндүткелиниң, сүзүк-бүзүрелиниң илередишкени. Ынчангаш ол улуг езулалга киржип, буянын үүл-чып алып бүгү-ле сүзүк-бүзүрелдиг кижилерни кыйгырып тур бис!

Индияга болур езулалга боду киржир күзелдиг улусту баш бурунгаар бүртүктерин база ол ышкаш боду чедип шыдаваза-даа, Улуг Башкыга узун назыны йөрээп, өргүл өөргүүр күзелдиглерни бо чылдың ноябрьның 5-тен орайтавайн, Тываның Камбы-лама эргелелинге өргүлүн дагып болурун дыңнадып тур бис. Кожууннарда чон боттарының Даа-лама башкыларыңа дилеп дагып болур. Силерниң өргүлделеринер тодаргай болгаш дорт чедеринге хамаарыштыр долу харыскалганы хүлээнип тур бис.

Тываның Камбы-лама эргелели.

Тел.: 3-87-94, факс - 2-23-13.

Орук демдектерин тургускан

«Тыва Республиканың автомобиль оруктарының «Тыва автоорук» күрүне албан чериниң эргелелиниң чүк сөөртүкчүлеринге, чедирикчилеринге дыңнадыры болза, Сарыг-Сеп — Балгазын — Бай-Хаак автомобиль оруунда Бүрэн хемде ыяш көвүрүгнүң озалдыг бооп турар байдалы-биле ында, 50+600 км чүк ап чоруурун 5 тоннага чедир кызырган орук демдектерин тургускан.

ТКУ-нуң Көдээ ажыл-агый факультетиниң «Зоотехния» салбырын дооскан дугайында Данил Дайынчиевич ХОМУШКУГА 2007 чылдың июль 9-та тывыскан ВСТ № 0554498 диплому читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

«ШЫН» СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бистиң эргим ававыс, чонунуң хүндүткелдиг кижилериниң бирээзи, өг-бүлезиниң даягыгы, чөлөңгнжи чораан Кызыл (Клара) Бегзиевна ООРЖАКТЫ сөөлгү орукче үдээринге материалдыг болгаш моральдыг дузаны чедирген Чадаананың мал эмнелгезиниң коллективинге, Чадаананың №1 школының башкыларыңа, Чаа-Хөлдүн Кызыл-Дагдан, Сүт-Хөлдөн, Кызылдан келген төрелдеривиске, кудаларывиска, чуржааттарыңа, ачавыстың, оглуну, уругларының чаңгысклассчыларыңа, ававыстың хөй санныг төрелдеринге, эш-өөрүңге, эргим чонувуска четтиргенивисти илереттис.

Өөнүң ээзинден, уругларыңдан.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа. Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 2-01-35, кол редакторнуң оралакчызы — 2-19-87, тел/факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91.

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-03-87, көдээ ажыл-агый, үлетпүр килдистер — 2-17-09, 2-40-77.

Солун көлбөй барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 8676. Чагыл 110.

e-mail: shyn@tuvu.ru Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортакы Сибирде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүртүкээр.

Херечиледий дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.

ТР-ниң «Тываполиграф» күрүмениң унитарлыг бүдүрүлгезинге парлаан (Кызыл, Штеинсон-Кравченко, 1).

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш еске-даа фактылары, дыңнадылганы дээш авторлар боттары харылаар.